

“The Big (*Ugly*) Steel Giant” Între acceptarea și recunoașterea moștenirii industriale siderurgice a trecutului recent. Reșița, Hunedoara și Galați

Oana-Cristina Țiganea

ceretător (Rtd Junior), Departamentul
de Arhitectură și Studii Urbane (DASTU),
Politecnico di Milano
oanatot@gmail.com

Cuvinte cheie

siderurgie
arhitectura industrială
moștenire industrială
patrimoniu
trecutul recent
România

„The Big (*Ugly*) Steel Giant”

Towards the acceptance and
acknowledgement of the steel
industrial legacy dating the recent
past: Reșița, Hunedoara and Galați

Keywords

steel industry
industrial architecture
industrial legacy
heritage
recent past
Romania

Rezumat

În perioada post-belică, industrializarea forțată a adus în prim plan tema arhitecturii industriale în al cărui proces de planificare și proiectare rolul arhitectului devenea unul principal. Dacă în primii ani ai reconstrucției post-belice, investițiile erau îndreptate înspre industriile grele, treptat, până la sfârșitul perioadei socialiste, s-a realizat o amplă diversificare a modelelor industriale aparținând tuturor ramurilor industriale. Mai mult, unii arhitecți practicanți în perioada 1945–1989 au susținut vădit rolul inovativ al arhitecturii industriale, al posibilității de manifestare și experimentare a unui limbaj arhitectural modern, lipsit de îngrădirile politice ale vremii.¹

Din vasta categorie a moștenirii industriale regăsite astăzi pe teritoriul României, articolul de față dorește să atragă atenția asupra unei anumite tipologii, cea a *situului siderurgic integrat*. Această tipologie exista deja pe teritoriul României în momentul naționalizării și centralizării întregii economii la sfârșitul anilor 1940. Ulterior, acesta a devenit o temă recurentă a dezvoltării teritoriale și economice, a experimentărilor constructive în domeniul standardizării și prefabricării, dar și a propagandei comuniste, contribuind la definirea unei identități socio-culturale specifice.

Hunedoara, Reșița și Galați ilustrează tocmai aceste realități. Prin intermediul celor trei studii de caz, aflate în diferite perspective în raport cu dezvoltarea industrială socialistă, se dorește exemplificarea modalității de proiectare și construcție a industriei siderurgice în intervalul 1948–1989. Scopul este de a defini o metodologie de abordare a acestei moșteniri industriale din perspectiva cunoașterii și identificării în teritoriu a tipologiilor de măruri tangibile încă existente. Finalitatea studiului este deschiderea unei dezbateri privind recunoașterea și asumarea valorii patrimoniale a unei astfel de tipologii a ansamblurilor industriale, în contextul contemporan românesc.

Abstract (EN)

During the socialist years in Romania (1945–1989), when significant territorial transformations occurred due to the forced industrialisation-urbanisation processes, industrial architecture represented a true ‘leitmotiv’ of planning practice. Starting from the post-war reconstruction phase, industrial development became a top priority of the socialist State, leading to high investments in the field with particular attention to the main manufacturing branches of the heavy industries such as mining, steel production and fuel energy. The socialist system in Romania, just like in its counterparts from the Eastern Bloc, was based on the planned economy, and on the nationalisation and centralisation principles of the ‘soviet model’, already experienced in the Soviet Union during the 1920s and 1930s. Thus, the entire national economy was aimed at providing support to the steel industry, while society was reconfigured towards the needs of the workforce and resources.

Architects practicing during those years, as Ion Mircea Enescu (1920–2010) did in the State design institutes involved in the industrial planning and designing at national level, argued that industrial architecture represented one of the most “radical modernist transformations” among the other architectural themes, as well as being “a promising field for architects” in a context of state control of the profession. Ion Mircea Enescu practiced as an architect throughout the entire socialist period, from the moment of his graduation the School of Architecture in Bucharest in 1946 to the system’s fall in 1989, and his works involved major industrial sites and buildings around the country.

Starting from these premises, the paper investigates a particular category of the industrial architecture built during the 1945–1989 period, that of the “integrated steel plant” illustrated at national level through the case study of Hunedoara, Resita and Galati steelworks. Moreover, the paper intends to investigate the manner in which the experiment of Hunedoara Steelworks, already existing and functioning before the 1948 nationalisation

process, and considered the first planning and architectural intervention in the post-1945 years, had a wider territorial impact in defining the Romanian “steel socialist legacy”. By illustrating examples of socialist heavy industries developed and, further, modernised during the 1945–1989 years, the paper aims at identifying, analysing, and illustrating various forms of tangible manifestation of this specific built typology from an architectural perspective.

While the recent years scholarly interest starts to be directed towards the recent past contributing to the increasing knowledge and acknowledgment of Romanian architectural scene, they occur at a slower pace than the transformations of the respective inherited of the built environment. In overall terms however, the industrial building patrimony probably represents one of the most threatened and vulnerable built typologies undergoing abandonment due to economic obsolescence, and therefore, at risk of further destruction under the pretext of recycling for scrap, land reclamation or real-estate speculation. Thus, through the chosen case studies—Hunedoara, Resita, and Galati, it will bring forward awareness on the issue of the balance between acceptance and rejection of the industrial testimonies still existing in the present post-socialist and post-industrial Romania. The main purpose is that in defining an approach methodology of this built legacy, followed by an open debate in matter of its patrimonial value acknowledgment and enhancement in the current Romanian setting.

¹ Ion Mircea Enescu, *Architect sub comunism*, Ed. Paideia, București, 2007.

² Bruno Andreșoiu, „Procentul de irecuperabil al ideologiei” în *Kombinat. Industrial Ruins of the Golden Era*, Ed. IglooPatrimoniul, București, 2007, pp. 7–9.

³ Combinatul reprezintă în majoritatea cazurilor o platformă industrială de mare capacitate de producție, formată dintr-o serie de secții și sectoare care își desfășoară activitatea în strânsă relație unele cu altele și în cadrul căreia se realizează toate procesele tehnologice legate de o anumită ramură industrială, spre exemplu siderurgie, metalurgice, prelucrarea elementelor neferoase, petro-chimic. Iosif Tripșa (coord.), *Mică enciclopedie de metalurgie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 105.

⁴ <http://feralrom.ro/istorie-2> (consultat în 15/05/2020).

⁵ Bruno Andreșoiu, 2007, pp.7–9.

„Combinatele industriale ale Epocii de Aur se disting printr-o totală rezistență la revalorizare. Amplasări neinspirate, absurdul configurațiilor, proasta calitate a execuției și a materialelor folosite, lipsa oricărei preocupări pentru durabil sunt probabil câteva dintre ingredientele românești ale acestei stări mizerabile.”²

Citatul de mai sus consemnează felul în care erau prezentate în 2007 o serie de ruine industriale rezultate în urma amplului proces de de-industrializare, vizibil manifestat pe teritoriul României în special după perioada schimbărilor politice din decembrie 1989. Din marea categorie a *combinatelor*³, menționate mai sus și ilustrate printr-un amplu reportaj fotografic, făceau parte siturile industriale de la Călan (combinat siderurgic, 1869–2001/2003), Hunedoara (combinat siderurgic, 1884–1999/2001), Valea Călugărească (combinat chimic, 1898–1997/1999), Copșa Mică (combinat chimic, 1936–1993), Babadag, Tulcea (combinat metalurgic, 1973–1999/2001)⁴ și Călărași (combinat siderurgic, 1974–1999/2004). Toate aceste locuri „ale producției” au fost etalate ca embleme ale dezvoltării socialiste prin intermediul unei propagande intens elaborate în jurul industriei și a impactului său la nivel macro-teritorial și socio-cultural. Deși pentru jumătate din exemplele menționate mai sus momentul inițial al construcției este datat pre-1945, ele au rămas în memoria colectivă drept simboluri ale industrializării socialiste, primind conotații peiorative mai ales în relație cu incapacitatea lor de adaptare la noul sistem de piață economică post-1989: „cândva doar numele unor localități, au devenit de curând, pentru noi cel puțin, puncte nodale ale unei hărți a degradării românești.”⁵

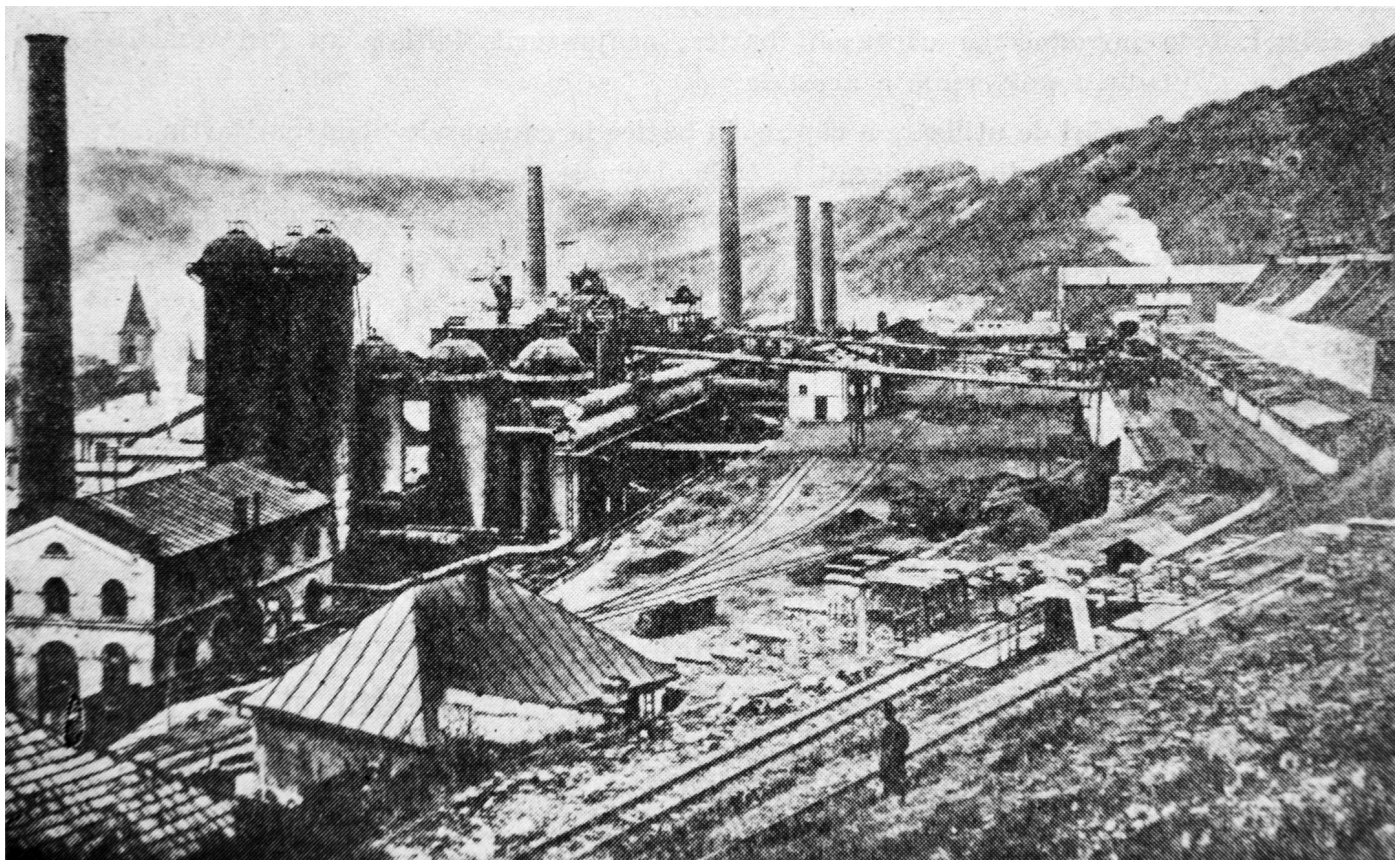

Fig. 1 „Furnalele și depozitele de minereu (spre sfârșitul secolului XIX)”—situl siderurgic de la Reșița (Ro)/ Blast furnaces and ore deposits at the end of the 19th century on the Reșița Steelworks (En). Sursa / Source: Ion Desmireanu et. alt, *Uzinele Reșița în anii construcției socialiste*, Ed. Academiei RPR, București, 1963, pag. 29

⁶ Situl siderurgic integrat face referire la acel combinat siderurgic la nivelul căruia se regăseau totalitatea secțiilor și sectoarelor necesare în prelucrarea materiilor prime până la produsul finit, de la producerea de fontă în cadrul furnalelor, până la prelucrarea elaborată a oțelului în laminoare. Mai mult, deși la nivelul sitului nu sunt incluse zonele de extracție a materiilor prime (minereu de fier, cărbune, piatră de calcar, lemn pentru producerea mangalului), acestea se află în strânsă relație cu platforma industrială în sine, generând un flux de materiale adițional celui de la nivelul combinatului. Alexe Rusu, *Uzinele de Fier ale Statului Hunedoara (UFH): descriere, activitate, probleme*, Ed. Standard Graphica, București, 1947.

Însă, pentru cel ce studiază istoria recentă a industrializării românești din perspectiva mărturiilor sale tangibile, cu scopul de a înțelege și a explica întregul proces de construcție, exploatare și transformare în timp, cu impact direct asupra teritoriilor și a comunităților, tocmai aceste situri devin puncte de referință. Din această perspectivă, articolul de față dorește să atragă atenția asupra unei anumite tipologii a ansamblurilor industriale, cea a sitului siderurgic integrat⁶ sau a combinatului siderurgic integrat, care exista deja pe teritoriul României înainte de inițierea procesului de naționalizare și centralizare a economiei din perioada socialistă, dar care, ulterior anului 1948, a devenit o adevărată temă recurentă a dezvoltării teritorial-economice, intens exploatată în propaganda comunistă și contribuind la definirea unei anumite identități socio-culturale.

⁷ Huendoara, Reșița și Galați reprezintă studiile de caz analizate de autoarea prezentului articol în activitatea de cercetare începând cu anul 2010 în cadrul cursului de doctorat în Conservarea Patrimoniului Arhitectural (Politecnico di Milano, 2010–2013) și, ulterior, în cadrul bursei post-doctorale obținute în cadrul Institutului de Studii Avansate „Colegiul Noua Europă” (București, a.a. 2016–2017).

⁸ Anders Aman, *Architecture and Ideology in Eastern Europe During the Stalin Era: An Aspect of Cold-War History*, MIT Press, Cambridge Mass., 1992.

⁹ Marvin Harvis, *Cultural materialism: the struggle for a science of culture*, Ed. Random House, New York, 1979.

¹⁰ Marco Dezi Bardeschi, “Documento/ Monumento” în *Anankhe*, nr. 73, 2014, pp. 38–40.

¹¹ <https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/04/NTagilRomanian.pdf> (consultat în 15/05/2020).

¹² James Duet (coord.), *Industrial Heritage Re-tooled. The TICCIH guide to Industrial Heritage Conservation*, Carnegie Publishing Ltd., Lancaster, 2012.

¹³ Neil Cosson, “Why preserve the industrial heritage?” în James Duet (coord.) *Industrial Heritage Re-tooled. The TICCIH guide to Industrial Heritage Conservation*, Carnegie Publishing Ltd., Lancaster, 2012, pp. 6–16.

Situl siderurgic integrat exploata la maximum teritoriul din perspectiva producției industriale, generând un flux continuu de informații și materiale între diferitele zone ale țării și determinând concentrarea interesului și dezvoltarea unor orașe mono-industriale de dimensiuni medii precum este cazul Reșiței, al Hunedoarei și, ulterior, al Galațiului.⁷ Aceste orașe au generat giganți industriali, iar fiecare în parte a devenit o „cetate a oțelului” în perioada industrializării socialiste. Astăzi, sub efectele globalizării, ele reprezintă realități teritoriale dominate de discordanțe economice, sociale și culturale, cu importante probleme ecologice și care ar necesita resurse financiare impresionante pentru a se regenera sau menține într-un anumit echilibru.

Cele trei studii de caz exemplifică modalitățile de proiectare și construcție a industriei siderurgice în perioada post-belică, în contextul național al industrializării forțate, dar și în cel internațional, al consolidării identității oțelului în Blocul Estic.⁸ Prin intermediul acestor obiective industriale, prioritare în planurile economice ale epocii, se dorește analizarea calității lor de exemple de serie în contextul intensificării tipizării și standardizării construcțiilor, sau, dimpotrivă, a calității de exemple unicate, prin prisma aspectului inovativ adus de industrie la nivelul tehnicilor constructive și al modelelor spațiale. În plus, se dorește identificarea posibilelor surse și modele de inspirație care au stat la baza concepției lor și determinarea caracteristicilor constructive, punându-se accentul pe materiale și tehnici de construcție. Astfel, se conturează aspectul tangibil al acestei moșteniri industriale, abia ulterior fiind posibilă punerea în discuție valoarea sa patrimonială.

Articolul de față își propune să exemplifice o posibilă metodă de investigare și interpretare a industrializării siderurgice românești, prin definirea contextelor politice și economice ce au influențat dezvoltarea sa, atât la nivel național cât și într-un context mai larg, internațional. Premisele acestei analize se regăsesc în principiul *culturii materiale*, dezvoltat în anii 1970 în domeniul antropologiei și aplicat ulterior la scară amplă, interdisciplinar.⁹ Aplicând acest principiu în domeniul patrimoniului arhitectural, mediul construit este considerat a fi rezultatul direct al societății și culturii care l-a creat, indiferent de perioada istorică și linia temporală considerată, asumată sau nu de memoria colectivă. Acesta este și principiul abordării care pune accentul pe conservare, specifice școlii milaneze de restaurare, pentru care orice intervenție la nivelul mediului construit pornește de la premisa că acesta ne transmite informații directe cu referire la societatea care l-a generat, devenind o sursă de documentare directă.¹⁰ Iar în ceea ce privește patrimoniul industrial, acest principiu este extrem de clar detaliat de însăși *Carta patrimoniului industrial*, în textul căreia valoarea patrimonială a moștenirii industriale nu este delimitată temporal, ci urmărește clar totalitatea mărturiilor tangibile și intangibile generate de industrie¹¹.

La nivel internațional, patrimoniul industrial reprezintă o tipologie a patrimoniului construit recunoscută relativ recent, doar în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Iar principiile de analiză, studiu, documentare și intervenție pentru această tipologie patrimonială au fost definite treptat și consolidate prin intermediul activității în domeniu la nivel internațional. În 2012, TICCIH—*The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage*—a publicat sub forma unui ghid interdisciplinar și cu participare internațională, posibile linii directoare aflate la baza abordării teoretice și practice a patrimoniului industrial¹². După cum este indicat și în publicație, principiile clasice, consacrate, de abordare a patrimoniului arhitectural nu se pot aplica întotdeauna și în cazul moștenirii industriale din cauza scării și răspândirii acesteia în teritoriu, a principiilor constructive (formă, materiale și tehnici) coordonate în conformitate cu fluxului industrial, cu linia de producție, și, nu în ultimul rând, din cauza percepției comunităților, o percepție ce nu permite întotdeauna o recunoaștere și o asumare a valorii patrimoniale imediate.¹³ Din această perspectivă, patrimoniul industrial permite abordări inovative atât la nivel teoretic, cât și la nivel practic, atâta timp cât valoarea sa istorică, tehnologică, științifică, arhitecturală, tehnică și socială este recunoscută și, în consecință, păstrată și conservată.

¹⁴ În ultimii 10–15 ani, o serie de studii academice la nivel național și internațional au început a-și îndrepta atenția asupra mecanismelor politice și economice ce au susținut instalarea sistemului socialist la nivelul Europei centrale și estice, generând dezbateri ample în domeniu. O prezentare a situației anterioare 1945 și din anii imediat următori, printr-o analiză a contextului politic și istoric poate fi vizionat în cadrul documentarului istoric “The Soviet Story”, regizat și produs de Edward Snore în 2008.

¹⁵ Anders Aman, 1992.

În ceea ce privește contextul românesc, această tipologie patrimonială este abordată abia în momentul amenințării cu dispariția, abordarea arhitecturii industriale din perspectiva patrimoniului este recentă, coincidând cu momentul în care distrugerile asupra construcțiilor industriale au devenit din ce în ce mai vizibile. Cauzele dispariției siturilor industriale s-au datorat fie exploatarea nepotrivite și excesive cum este cazul Roșia Montană, fie demolării complete în lipsa unei strategii de revitalizare post-industrială cum este cazul Petrilei, fie abandonului total cum este cazul Aninei. În majoritatea cazurilor, studiile de specialitate, puține la nivel național, sunt realizate într-un ritm mult mai lent decât transformările siturilor industriale/post-industriale aflate sub presiunea conversiei urbane, economice, sau/și ecologice. Lipsa de acces nemijlocit la arhivele fabricilor sau a siturilor industriale, uneori dispărute și acestea odată cu situl în sine, accesul îngreunat și în nesiguranță la nivelul sitului industrial sau starea avansată de degradare și demolare a construcțiilor industriale reprezintă doar câteva aspecte ale realității teritoriale care contribuie la prelungirea sau chiar nerealizarea studiilor necesare în procesul de cunoaștere, înțelegere și inventariere. Însă, cum industria a avut un impact important asupra teritoriilor și a comunităților, mărturii tangibile și intangibile—părți componente cu valoare patrimonială—se pot recupera și în cazurile cele mai dramatice de dispariție totală a locului de producție. Acest fapt este posibil datorită aplicării unei lecturi și interpretări teritoriale din perspectiva principiilor industriale și, anume, din perspectiva fluxului de producție.

Indiferent de faza istorică a industrializării, principiul eficienței economice a producției industriale a reprezentat o linie directoare în amplasarea, construcția și dezvoltarea tehnologică a industriei, indiferent de ramura de producție la care se face referire. Astfel, în primul rând, trebuie înțeles fluxul de producție și legătura care se stabilește între acesta și sursa de materie primă (exploatare, producție, depozitare, transport etc.), urmat de fluxul de persoane generat între situl de producție și teritoriu, înțeles la mai multe scări de analiză (regional, național sau internațional). Aceasta poate reprezenta o primă cheie de lectură, urmată de una mai amplă, privitoare la suportul întregii activități de producție, susținută prin intermediul infrastructurii (hidrografice, feroviare, rutiere, de producție a curentului electric etc.). În consecință, analiza teritoriului industrial/post-industrial din perspectiva mărturiilor materiale devine un pas important în identificarea și recunoașterea patrimonială a acestui fond construit.

Din această perspectivă, după cum s-a mai indicat, articolul de față încearcă să prezinte o metodă de cercetare menită să identifice valorile patrimoniale ale unei tipologii industriale foarte specifice, îmbinând analiza de teren cu cea a surselor documentare interdisciplinare accesibile (arhitectură, istorie, economie, ecologie, sociologie etc.). Intenția este de a atrage atenția asupra importanței cunoașterii și înțelegerii fondului construit, care, indiferent de datarea sa istorică, ar trebui abordat într-o manieră etică din perspectiva propunerilor de intervenție, indiferent de felul acestora (conservare, restaurare, conversie).

Contextul reconstrucției și dezvoltării industriale post-1945

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, anumite ramuri industriale, precum cele ale industriei extractive, siderurgice, metalurgice, constructoare de mașini și energetice, au cunoscut o amplă dezvoltare la nivel global, atrăgând majoritatea capitalului destinat revitalizării și reconstrucției postbelice. Victoria Aliaților împotriva Axei a fost considerată de către istorici ca fiind victoria secolului al XX-lea, deși aceasta a atras după sine remodelarea hărții politice la nivel global și a cercurilor de influență pentru deceniile care au urmat, împărțind realitatea post-belică conform marilor sfere de influență ale Statelor Unite ale Americii și ale Uniunii Sovietice¹⁴. Aceste schimbări post-1945, consecințe ale unor decizii politice, au avut un impact direct și irevocabil asupra mediului construit, la o scară teritorială impresionantă. În acest sens, pentru istoricul Anders Aman, cazul noului Bloc Estic este un exemplu extrem de evident al legăturilor dintre arhitectură și ideologia politică, modelând estetica și condiționând rolul arhitecturii¹⁵.

Reconstrucția economică post-belică a adus în prim plan și arhitectura, prin nevoia de a răspunde în mod direct unor nevoi social-urbane precum reconstrucția centrelor istorice, asigurarea la o scară amplă terito-

16 Ruth Oldenziel, Karin Zachman (coord.), *Cold War Kitchen: Americanization, Technology and European Users*, MIT Press, Cambridge Mass., 2009.

17 „Modelul sovietic” bazat pe principiul centralizării și a naționalizării reprezintă o temă intens abordată la nivelul studiilor academice, mai ales din perspectiva impactului pe care l-a avut la nivel politic și economic în diferitele contexte în care a fost aplicat. În realizarea cercetării prezentate în cadrul acestui articol, sursele principale bibliografice care s-au aflat în definirea principiilor „modelului sovietic” și a impactului său la nivelul fostului Bloc Estic sunt următoarele: Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania*, Oxford University Press, London 1964; Peter Rutland, *The Myth of the Plan: Lessons of Soviet Planning Experience*, Hutchinson, London & Melbourne, 1985; R.W. Davis (coord.), *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994; R.W. Davis, *Soviet Economic Development from Lenin to Khrushchev*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998; Robert Allen, *Farm to Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution*, Princeton University Press, Princeton, 2003; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for all Seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley 2003.

18 Cu aceste obiective principale au fost create *Cominform*-ul (Biroul Comunist de Informații) și *Comecon*-ul (en.)/*CAER*-ul (ro.) imediat după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Dacă prima organizație era adresată tuturor partidelor comuniste ale Blocului în vederea definirii unei anumite „unități” ideologice la nivelul noilor state socialiste înființate, *Comecon* (en.)/*CAER*—Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (ro.) reprezenta o organizație economică creată în 1949 în scopul de a contra-balansa acțiunile economice luate de Statele Unite ale Americii pentru reconstrucția economică post-belică (Planul Marshall).

rială și socială a locuințelor, re-dezvoltarea economică bazată pe industrie, cu efecte ulterioare în transformarea teritorială (urbanizare) și cu efecte asupra tehnicile constructive (prefabricare, standardizare și tipizare). Aparent, aceste teme erau abordate simultan de ambele laturi ale Cortinei de Fier. Însă, diferența era dată de condițiile în care activitatea de planificare și proiectare se desfășura, mai ales în relație directă cu decizia politică și impactul acesteia asupra arhitecturii și a urbanismului. Studii recente realizate și orientate spre faza reconstrucției post-belice evidențiază faptul că întreaga perioadă post-1945 poate fi percepută din perspectiva rivalității celor două sisteme—capitalismul vs. socialismul—răsfrânte în mod direct asupra mediului construit¹⁶.

„Modelul sovietic”, coagulat în perioada interbelică în URSS, și bazat pe un amplu proces de naționalizare și centralizare, a fost ulterior aplicat (aproape simultan) în cadrul noilor democrații populare ale Blocului Estic¹⁷. Mai mult, Uniunea Sovietică a încercat conturarea unei macro-strategii economice la nivelul întregului Bloc Estic prin definirea unui plan de industrializare regională bazat în mod principal pe industria grea siderurgică, cu scopul principal de stabilire a unui control total asupra resurselor specifice naționale, a producției industriale și a pieței economice.¹⁸

Mult cunoscutul slogan „*March for Metal*”/„*marșul pentru metal*”¹⁹, caracteristic transformărilor din Uniunea Sovietică în perioada anilor 1930, a devenit un adevărat *leitmotiv* al reconstrucției post-belice în Blocul Estic. Impactul a fost vizibil la nivel ideologic și economic, dar mai ales la nivel social și teritorial prin aplicarea modelului sovietic de urbanizare prin industrializare și *vice-versa*. Acest proces avea la bază modelul orașului siderurgic Magnitogorsk, construit în Munții Urali începând cu anii 1920 și devenit punct de referință în planificarea urbană și teritorială post-1945²⁰. Astfel, orașele socialiste ridicate în primii ani ai reconstrucției post-belice trebuiau să fie planificate și construite în legătură directă cu siderurgia și trebuiau să reprezinte o așezare nou-urbană destinată noii clase sociale muncitorești. Mai mult, imaginea acestor orașe trebuia să corespundă principiilor estetice ale Realismului Socialist. Acest fenomen a fost surprins și detaliat din perspectiva arhitecturii și a principiilor urbanistice la nivelul întregului Bloc Estic de către istoricul Aman Anders, la începutul anilor 1990, prin intermediul orașelor Nowa Huta (Polonia), Stalinstadt (devenit ulterior Eisenhüttenstadt, RDG), Dunaujvaros (Ungaria), Dimitrograd (Bulgaria) și Nova Ostrava (Cehoslovacia)²¹.

În ceea ce privește cazul României, pentru o perioadă destul de îndelungată de timp, s-a considerat că un astfel de oraș, care să se încadreze în principiile reconstrucției post-belice socialiste, nu fusese realizat. Însă

Fig. 2 Uzinele de fier Hunedoara, 1937 (Ro)/Hunedoara Ironworks, 1937 (En). Sursa/Source: Alexe Rusu, *Uzinele de Fier ale Statului Hunedoara (UFH): descriere, activitate, probleme*, Ed. Standard Graphica, București, 1947

Astfel, se încerca minimizarea influenței vestice din perspectiva economică la nivelul Europei centrale și de est, unde URSS începea a-și construi rețeaua de interese și influență. Pentru mai multe detalii, vezi Ghiță Ionescu, 1964; Vladimir Tismăneanu, 2003.

¹⁹ Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, University of California Press, 1995 (first Edition 1993).

²⁰ Anders Aman, 1992; Stephen Kotkin, 1995.

²¹ *Ibidem*.

²² Mara Mărginean, *Ferestre spre furnalul roșu. Urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan (1945–1968)*, Ed. Polirom, Iași, 2015; Irina Tulbure, *Arhitectură și Urbanism în România anilor 1944–1960: constrângeri și experiment*, Ed. Simetria, Bucharest 2016; Oana Țiganea, *Industrial Architecture in Communist Romania. Hunedoara: Construction and Destiny of a Major Steel Plant, 1948–1999*, PhD Thesis Politecnico di Milano, 2013.

²³ Kimberly Elman Zarecore, *Manufacturing a Socialist Modernity: Housing in Czechoslovakia, 1945–1960 (Russian and East European Studies)*, University of Pittsburgh Press, 2011.

²⁴ Juliana Maxim, *The New, The Old, The Modern. Architecture and its Representation in Socialist Romania, 1955–1965*, PhD Thesis MIT, Cambridge—Mass., 2006.

²⁵ John Michael Montias, *Economic Development in Communist Rumania*, Ed. MIT Press, 1967.

²⁶ Per Ronnas, *Urbanisation in Romania: A Geography of Social and Economic Changes since the Independence*, PhD Thesis Stockholm School of Economy, 1984.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Liviu Ghelcea, *Bucureștiul post-industrial: memorie, dezindustrializare și regenerare urbană*, Ed. Polirom, București, 2008.

²⁹ M.C. Kaser, A.E. Radice, “Vol. II: Interwar policy, the war and the reconstruction” (in) *Economic Development in Eastern Europe*, Oxford University Press, Great Britain, 1987.

³⁰ [f.a.] *România în reconstrucție*, Ministerul informațiilor—Direcția culturală, București, 1946; Mihai Pelin, *Raidul escadrei trădate. Bombardamentele asupra României 1941–1944*, Ed. Elion, București, 2005.

³¹ Anders Aman, 1992, p. 7; Mihai Pelin, 2005.

un asemenea oraș, ce corespunde caracteristicilor mai sus indicate, poate fi identificat în cazul Hunedoarei, iar studiile ultimilor ani susțin această afirmație²².

„Modelul sovietic” a avut un impact direct și asupra profesiei în sine, determinând restructurarea practicii și planificării de arhitectură la nivelul întregului Bloc Estic, prezentând diferite particularități generate de contextele naționale la care se face referință în studiul ascensiunii și consolidării sistemului socialist și de contextul pre-existent a profesiei²³. Din această perspectivă, cazul României poate fi considerat ca unul în care centralizarea profesiei s-a manifestat într-un mod total. Procesul de naționalizare și centralizare a afectat în mod direct profesia pornind în special de la alterarea relației dintre *beneficiar* și *arhitect*, inclinând drastic balanța decizional-ideologică înspre stat. Astfel, statul socialist a devenit atât unicul investitor, deci beneficiar, cât și principalul angajator al tuturor profesioniștilor din domeniul arhitecturii și al urbanismului, influențând major și direct procesul decizional. Din această perspectivă, „programul socialist de arhitectură” a fost considerat ca fiind cel mai bun instrument prin care statul, și în consecință sistemul politic, și-a exprimat realizările în mod cantitativ și calitativ.²⁴

Reconstrucția prin industrializare a României în contextul Blocului Estic

Indiferent de gradul de implicare al URSS-ului în reconstrucția post-belică românească, a diferențelor și conflictelor ideologice între liderii politici sovietici și români, schimbarea de la nivelul sistemului politic a determinat în mod direct dezvoltarea industrială la scară națională. O simplă comparație cantitativă a activității industriale și a numărului de situri industriale pre și post-1945 poate fi suficientă pentru a explica impactul teritorial în procesul de industrializare forțată din perioada socialistă, fenomen menționat în literatura de specialitate și ca „hiper-industrializare”.²⁵ În nenumărate ocazii s-a subliniat faptul că tocmai acest proces al industrializării forțate a fost cel care a determinat tranziția României de la o țară preponderent agrară, cu o populație majoritar rurală, la una industrială, cu peste 60% din populație stabilită în mediul urban.²⁶

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, în contextul noului Bloc Estic, România era considerată țara cu cea mai mică rată a urbanizării, prezentând numeroase discrepanțe la nivelul dezvoltării sale teritoriale între diferitele regiuni istorice și geografice, între diferitele grupe sociale și etnice, dar mai ales între mediul rural și cel urban.²⁷ Aceste discrepanțe se pot explica și printr-o distribuție neuniformă a industriilor la nivelul teritoriului național. Până în 1945, Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul au reprezentat zonele cu cea mai mare concentrație de situri industriale dezvoltate începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, când aceste regiuni se aflau sub dominația și administrația habsburgică. În schimb, în zona de sud și est, industria se dezvoltase preponderent în jurul extracției de petrol, în timp ce Bucureștiul devenise un important centru de producție în perioada interbelică.²⁸ Aceste discrepanțe teritoriale influențate de distribuția punctelor industriale pre-1945 erau evidente per ansamblu la nivelul întregului Bloc Estic: cele mai industrializate zone se regăseau în Boemia (parte din RDG, fosta Cehoslovacie și Polonia), în timp ce țări precum Bulgaria sau Albania prezentau un indice de industrializare extrem de scăzut, cu o valoare aproape nulă.²⁹ În ciuda acestui fapt, prin implementarea aproape simultană a „modelului sovietic” și prin implicarea politică directă a URSS-ului, industrializarea forțată a fost susținută și stimulată începând cu procesul de reconstrucție post-belică. Treptat, acest fenomen, considerat în linii generale, a dus la uniformizarea industrială a teritoriilor și, inclusiv, a celui național. Într-o analiză mai detaliată, procesul se demonstrează mult mai complex, prezentând anumite particularități naționale dictate de contextul politic din perspectiva relațiilor internaționale, din perspectiva obiectivelor economice (declarată sau nu în mod oficial) și din perspectiva pre-existentiului industrial, sau mai bine zis, a tradiției industriale.

În privința daunelor de război de la nivelul fondului construit, România se poate considera printre țările cel mai puțin afectate³⁰. Daunele rezultaseră în mare parte în urma bombardamentelor din 1944, care au avut ca ținte industria petroliferă, infrastructura feroviară și, în mod special, Bucureștiul³¹. Astfel, în primii ani ai reconstrucției postbelice, investiții-

- ³² David Turnock, *The Economy of Eastern Central Europe, 1815–1989. Stages of transformation of a peripheral region*, Ed. Routledge, New York, 2006.
- ³³ Liviu Alexandru Gligor, *Fierul în arhitectura românească. Ipostaze structurale ale fierului pudlat, fontei și oțelului în arhitectura civilă de pe teritoriul României, în perioada 1850–1944: un ecou al creației internaționale*, Ed. Universitară „Ion Mincu”, București, pp. 62–68.
- ³⁴ Dan Gh. Perianu, *Istoricul uzinelor din Reșița 1771–1996*, Ed. Timpul, Reșița, 1996.
- ³⁵ N. Chindler, I. Lazăr, „Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe valea Cernei” în *Sargeția*, no. XIII, 1977, pp. 341–354.
- ³⁶ Cu toate că 1918 (Marea Unire) reprezintă reperul semnificativ, trecerea propriu-zisă sub administrație românească a diferitelor industrii a avut loc în jurul anului 1920.
- ³⁷ Primele două furnale inaugurate la Reșița utilizau minereul de fier, de la minele de la Dognecea, și mangalul (cărbunele de lemn) în procesul de producere a fontei. Ulterior, în perioada 1855–1920, dominată de prezența StEG—un consorțiu internațional cu impact la nivelul industrializării întregului Banat Montan, activitatea siderurgică se dezvoltă exponențial având implicații directe în procesul de modernizare tehnologică a furnalelor, dintre care se menționează trecerea de la mangal la cocs. Prezența StEG-ului în Banatul Montan a influențat dezvoltarea tuturor industriilor de aici, generând un prim proces centralizat la nivel regional care beneficia de utilizarea și exploatarea la maxim a resurselor locale. Dan Gh. Perianu, 1996, p. 35; Alexandru Liviu Gligor, 2004, pp. 63–64; Volker Wollmann, *Patrimoniul pre-industrial și industrial din România*, Vol. 1, Ed. Honterus, Sibiu, 2010.
- ³⁸ http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Uzinele_%C8%99i_Domeniile_Re%C8%99i%C8%9Ba (consultat online în 15/05/2020).

ile au fost direcționate înspre industriile și infrastructura afectată, precum și spre consolidarea și dezvoltarea industriei deja existente la nivel național, în conformitate cu planificarea economică specifică sistemului socialist. În mod special, în primii ani de după 1945, când întregul sistem politic se consolida din perspectiva ideologică și birocratică, investițiile statului socialist au fost îndreptate prioritar înspre industria extractivă și industria siderurgică (deja existente). În acest context, combinatele siderurgice de la Reșița (1771) și Hunedoara (1884) deveneau două puncte strategice pentru producția planificată a oțelului.

De-a lungul perioadei socialiste, siderurgia și-a menținut un statut prioritar pentru investiții, generând o gamă variată de intervenții atât la nivelul siturilor existente, cât și la nivelul planificării și construcției *ex novo*. Acest aspect a fost menținut în ciuda schimbărilor de direcție politică manifestate în cursul anilor și, foarte important, chiar și în timpul crizei economice ce a afectat industriile extractive și grele la nivel global la începutul anilor 1970³². Această continuitate a investițiilor permite o analiză amplă de-a lungul întregii perioade socialiste a proiectelor industriale siderurgice din perspectiva impactului teritorial—urban, dar mai ales arhitectural, cu scopul de a înțelege multiplele manifestări tangibile ale acestei tipologii industriale. În plus, datorită statutului prioritar avut în dezvoltarea economică, se poate analiza modalitatea în care diferitele ansambluri industriale, studiile de caz ale prezentului articol, s-au influențat reciproc, în contextul centralizării profesiei de arhitectură.

Harta siderurgică românească înainte de 1945: centre de interes și nuclee de influență

Reșița, Hunedoara și Galațiul sunt orașe a căror creștere percepută ca fiind rezultat direct ale industrializării socialiste și, într-o oarecare măsură, acest lucru poate fi considerat adevărat dacă analizăm din perspectiva cantitativă a intervențiilor, a dezvoltării tehnologice și a impactului social de la nivelul comunităților locale. Însă, cele trei studii de referință se relaționează extrem de diferit față de etapa socialistă, motiv pentru care trebuie înțeles întregul proces de dezvoltare siderurgică pre-1945 din perspectiva locală a Reșiței și a Hunedoarei, dar și națională, privind rolul jucat de acestea în diferitele contexte politico-economice. Mai mult, cunoașterea proceselor de industrializare de dinainte de 1945 contribuie la definirea unei imagini mai clare a ceea ce a fost efectiv construit în perioada postbelică și a raportului cu etapele anterioare.

Bazele tradiției siderurgice românești sunt considerate a fi stabilite în zona Banatului Montan și sud-vestul Transilvaniei, datorită bogăției în materie primă (minereu de fier în principal) și, mai ales, datorită conjuncturii politice și economice a regiunilor din secolul al XVIII-lea, când valul industrializării a fost susținut de politica Imperiului habsburgic de dezvoltare a zonelor sale limitrofe³³. Interesele habsburgice în zonă erau susținute de nevoia de înarmare determinată de amenințarea constantă a Imperiului Otoman, simultan cu necesitatea de dezvoltare a infrastructurii feroviare ca suport teritorial pentru dezvoltarea economică a zonelor de margine ale imperiului³⁴. În anul 1754, administrația de la Viena a decis să preia totalitatea siturilor de producție situate la periferia estică a imperiului, Transilvania și Banat în principal. Acest fapt a însemnat, pe lângă un beneficiu pentru imperiu, rezultat din folosirea resurselor naturale existente în zonă, o dezvoltare sistematică a metalurgiei din zonă³⁵.

Cum s-a scris deja în nenumărate ocazii, istoria siderurgiei bănățene începe la Reșița în anul 1771, odată cu inaugurarea primelor două furnale alături de care se dezvoltaseră și ateliere de pudlaj și forjă. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, centrul siderurgic de la Reșița devenea lider în producția de oțel atât pentru piața internă a imperiului, cât și pentru cea de pe teritoriile extracarpatiche. În mod precis, din 1855 (momentul StEG) până în 1920³⁶, Reșița a asigurat necesarul de metal, oțel și produse derivate necesare dezvoltării infrastructurii feroviare din imperiu și din principatele unite românești, cu un impact direct în transformarea întregului Banat Montan din punct de vedere economic, cultural și social.³⁷ Ulterior Marii Uniri, centrul siderurgic de la Reșița, devenit UDR—Uzinele de Fier și Domeniile Reșița, și-a păstrat locul de lider în producția de oțel, laminate, locomotive și alte produse din fier, ajungând să joace un rol principal în procesul de înarmare din timpul celui de-al Doilea Război Mondial³⁸.

Fig. 3 Laminorul de 800 mm și oțelăria Siemens-Martin construite la Hunedoara în perioada 1939–1942 (Ro) / The 800 mm rolling mill and the Siemens-Martin steel mill from Hunedoara, dating 1939–1942 (En). Sursa / Source: Arhiva fotografică a Combinatului siderurgic Hunedoara, scanată și digitalizată de Gabriel Demeny (Ro) / Photographic Archive of Hunedoara Steelworks digitalised by Gabriel Demeny

³⁹ Constantin Lazău, *Les Mines de Metaux et le Usines Metallurgiques, Proprietes de l'Etat Roumain (exploitees en regie)—mines, usines siderurgiques et domaines de l'Etat Roumain a Hunedoara*, Ministère de l'Industrie et du Commerce, X-e annee, no. 1 (Janvier–Fevrier), 1928.

⁴⁰ Ion Viciu, „Despre legăturile industriale ungare” (în) *Buletinul industriei*, Anul I, nr. 2–3, 1926, p. 299.

⁴¹ Alexe Rusu, *Uzinele de Fier ale Statului Hunedoara (UFH): descriere, activitate, probleme*, Ed. Standard Graphica, București, 1947, p. 22.

⁴² Oana Țiganea, *Industrial Architecture in Communist Romania. Hunedoara: Construction and Destiny of a Major Steel Plant, 1948–1999*, PhD Thesis Politecnico di Milano, 2013.

Spre deosebire, Hunedoara devine punct de referință în producția metalurgică din sud-vestul Transilvaniei printr-o serie de puncte dezvoltate periferic în jurul său și în strânsă legătură cu materia primă (minele de fier de la Ghelar și Teliuc), precum Toplița (1754), Govăjdie (1813) și Călan (1867). Odată cu dezvoltarea infrastructurii feroviare, în special a celei care lega minele Ghelari cu diferitele furnale și ateliere metalurgice dezvoltate în zonă, a apărut ideea construirii unui centru metalurgic de amploare care să-l contrabalanseze pe cel de la Reșița³⁹. În acest sens, anul 1881 a devenit decisiv datorită noii legi a industriilor care favoriza din punct de vedere economic industrializarea teritoriilor maghiare ale imperiului, din care făcea parte și Transilvania⁴⁰. Schimbarea de direcție este simțită în anii imediat următori, când la Hunedoara se pun în funcțiune primele furnale (1882–1884), generând dezvoltarea ulterioară a sitului metalurgic prin construcția turnătorilor, a fabricii mecanice, a atelierelor de pudlaj și a centralei termo-electrice. Activitatea industrială de la Hunedoara nu este la fel de constantă și ascensională precum cea de la Reșița, depinzând în mod direct și continuu de investițiile statului—fie că este vorba despre administrația maghiară până în 1920, fie că este vorba despre statul român după anul 1920. Momentul său de maximă dezvoltare în această etapă se poate considera tocmai începutul celui de-al Doilea Război Mondial, când, alături de alte puncte metalurgice și siderurgice românești importante, între care menționăm Uzinele și Domeniile Reșița și Fabrica Malaxa (București), Hunedoara este exploatată în procesul național și internațional în scopul înarmării. Acesta este și momentul când se face tranziția spre producția de oțel prin construirea primei oțelării Siemens-Martin și a unui laminor de profile 800 mm⁴¹.

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial interesul a început să fie orientat subtil înspre centrul siderurgic de la Hunedoara, în detrimentul celui de la Reșița, deși nici acesta din urmă nu va fi neglijat în totalitate. Din contră, investiții în modernizarea tehnologică, într-o primă fază de reconstrucție postbelică sunt direcționate către ambele centre. Ceea ce se poate observa însă, este preferința statului socialist nou înființat de a transforma Hunedoara într-o adevărată emblemă a industrializării socialiste, susținând într-un ritm constant și continuu investițiile destinate modernizării structurilor de producție existente în 1948 (începutul naționalizării), urmate de extinderea spațial-teritorială impresionantă a combinatului în următoarele valuri de industrializare.

Alegerea și motivațiile care au susținut alegerea Hunedoarei ca obiectiv principal strategic al investițiilor socialiste a reprezentat una dintre preocupările de bază ale cercetării doctorale ale autoarei⁴², dezvoltate în jurul acestui sit industrial. Posibile răspunsuri se pot urmări în trei direcții de analiză diferite: prima este legată de problema materiei prime necesare

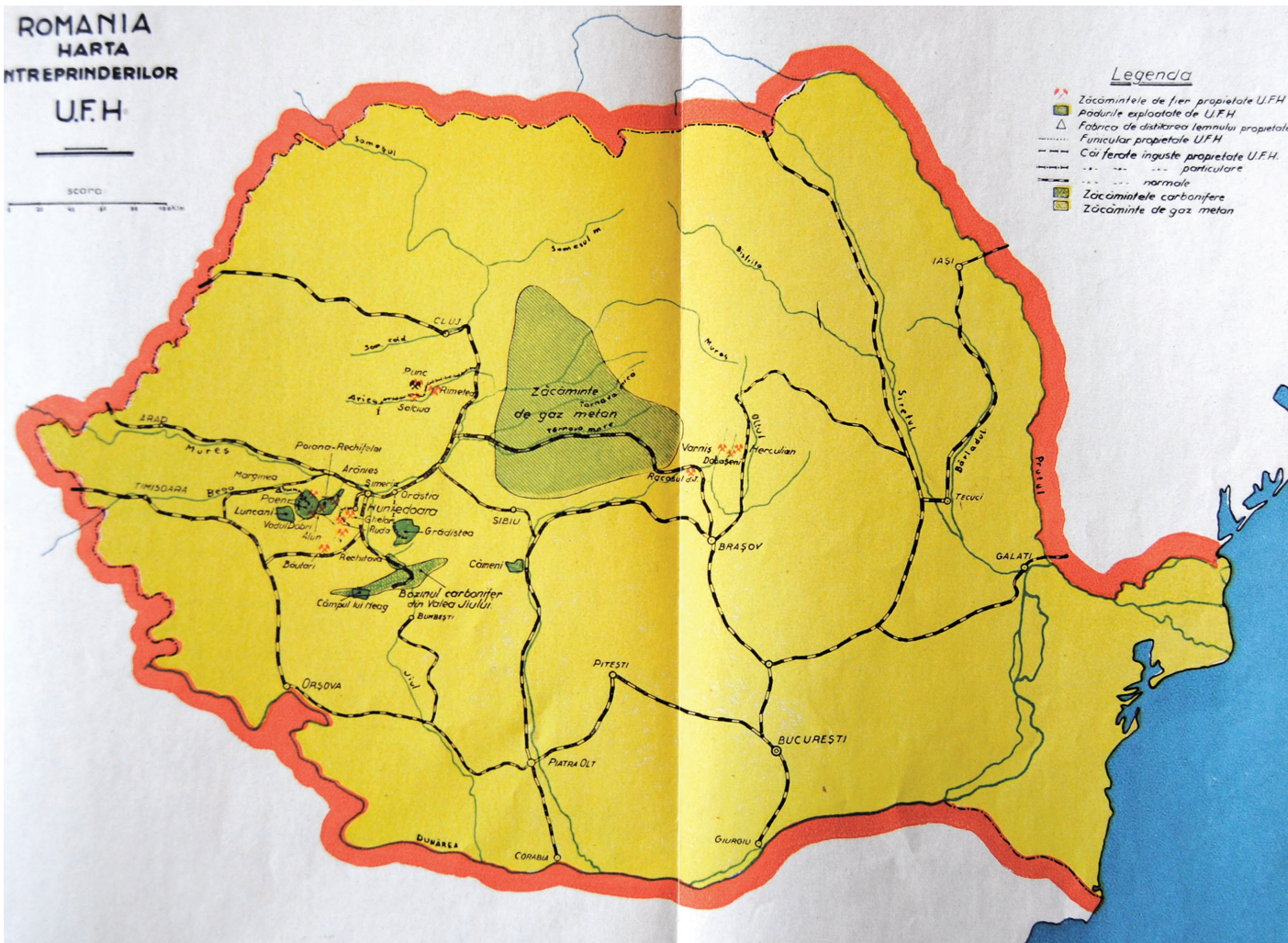

Fig. 4 Harta intreprinderilor UFH – Uzinele de fier Hunedoara (Ro) / The map of the properties and infrastructure belonging to Hunedoara Ironworks (En). Sursa/Source: Alexe Rusu, 1947

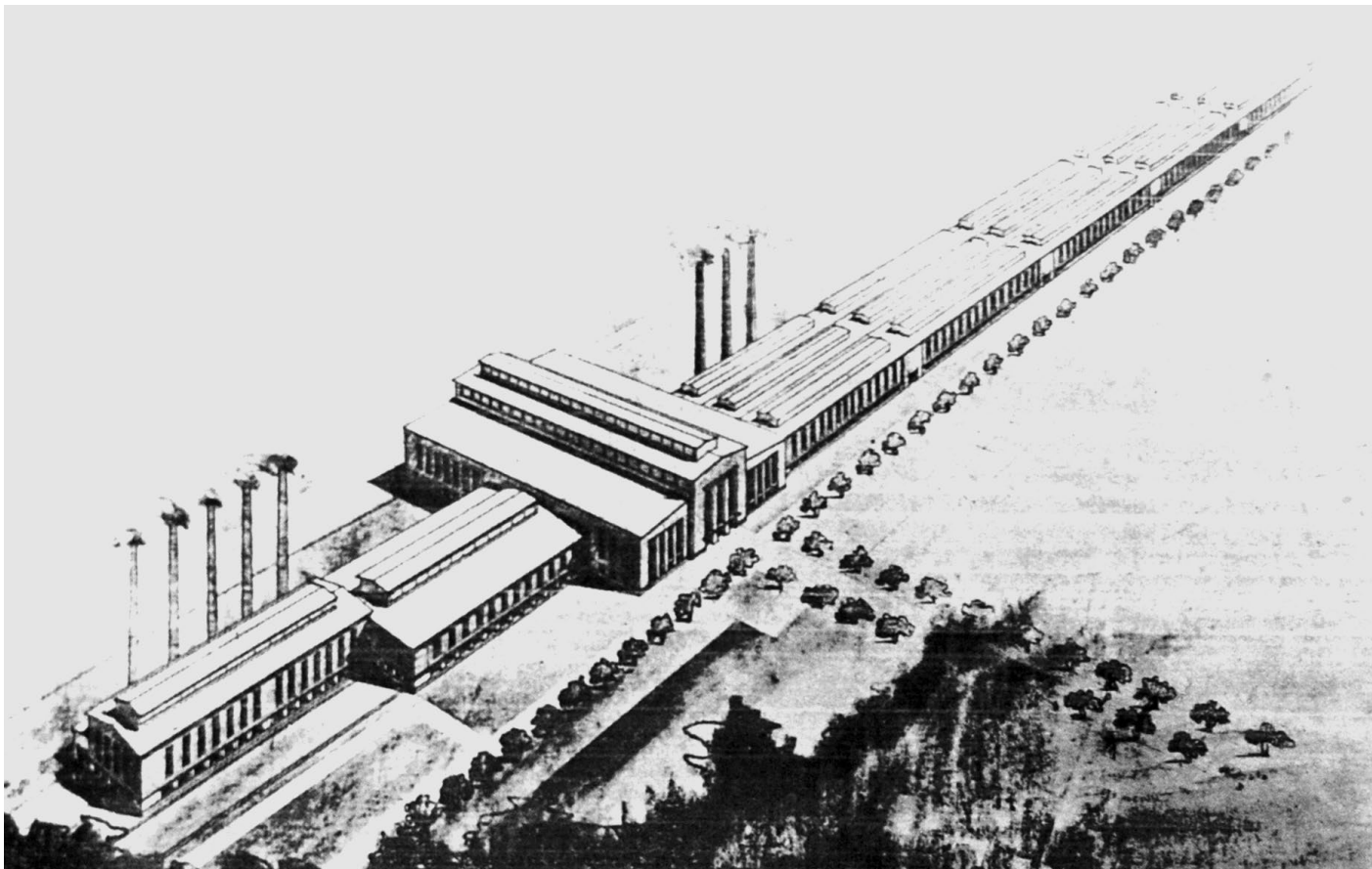

Fig. 5 Ansamblul sectoarelor laminoarelor premiat in 1953 de CSAC (Ro) / The Rolling mill ensemble awarded by CSAC in 1953 (En). Sursa/Source: Arhitectura RPR, nr. 10, 1955

43 Alexe Rusu, 1947, pp. 5–50.

44 *Ibidem*.

45 S. Pop., „Chestiunea fierului în România” în *Metalurgia: Rapoarte preliminare supuse dezbaterii celui de al XVII-lea congres AGIR [diviziunea 1]*, Ed. Imprimeriile „Scrisul Liber”, București, 1947, p. 8.

46 Arhivele Naționale direcția Județeană Hunedoara, Fondul UFH—Serviciul de aprovizionare nr. 82 / 1940–1947, document „Situția inventarului recalculat al Uzinelor (de Fier) Hunedoara, minelor Ghelari și exploatarea forestiere pe timpul 1940–1947”.

47 Ghiță Ionescu, 1964, p. 113.

48 *Ibidem*. Istoricul Ghiță Ionescu abordează această temă privind tendința nedeclarată în mod oficial a României de a se desprinde de planurile sovietice și în încercarea de a-și crea o economie independentă la nivelul întregului bloc socialist.

49 Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944–1989*, Ed. Simetria, București, 2011; Irina Tulbure, 2016.

50 În perioada regimului comunist, procesul de industrializare nu a fost unul liniar. La fel ca majoritatea proceselor inițiate în acea perioadă, industrializarea a fost direct influențată de direcția politică și economică a României în funcție de diferitele sale momente istorice. Primul val al industrializării este considerat în relație directă cu reconstrucția post-belică, moment în care s-a aplicat naționalizarea tuturor entităților de producție și s-au centralizat investițiile, simultan cu lansarea primelor planuri cincinale (aprox. 1947–1955). Anul 1959 este considerat ca fiind începutul unui al doilea val al industrializării; acesta a beneficiat însă de un buget mult mai amplu și a condus către o diversificare clară a teritoriului industrial. Intervalul 1953–1957/1958 este considerat de specialiști ca fiind un interval al „stagnării industriale” în ceea ce privește investițiile. Lansarea planului șesenal în 1960 marchează noua tendință de intensificare a întregului proces printr-o amplă diversificare a ramurilor industriale, deși atenția și interesul rămân concentrate pe industria grea siderurgică. Ghiță Ionescu, 1964; John Michael Montias, 1967; Ronnas Per, 1984; David Turnock, 2006.

în reconstrucția postbelică, într-un scenariu de investiții minime în acest sens și în condițiile în care minereul de fier din zona Banatului Montan era considerat epuizat în 1947, spre deosebire de zona sud-vestică a Transilvaniei (vezi minele Ghelari și Teliuc)⁴³; a doua este legată de poziția geografică a Reșiței și a relațiilor internaționale dintre diferitele state socialiste nou înființate, făcându-se referire la conflictele politice ivite între Stalin și Tito de la sfârșitul anilor 1940 și, ca atare, la proximitatea combinatului de „inamicul de pe graniță”⁴⁴; o a treia direcție este legată de posibilitatea de extindere spațial-teritorială a Reșiței în vederea creării unui centru siderurgic—urban care să răspundă noilor cerințe de planificare socialistă⁴⁵.

Situl industrial de la Reșița se dezvoltase în valea Bârzavei, în zona cunoscută inițial ca Reșița Montană, și generase în jurul elementelor sale de producție un mediu construit extrem de divers, compus din numeroase zone rezidențiale destinate muncitorilor și din dotări socio-culturale, toate aflate în legătură directă cu situl de producție prin suprapunerea infrastructurii feroviare, hidrico-electrice și rutiere. O extindere ulterioară a sitului de producție a fost percepută ca fiind dificilă, dacă nu chiar imposibilă. Spre deosebire, uzinele de la Hunedoara erau amplasate în lungul Cernei, beneficiind de o topografie plană și de o separare funcțională aproape integrală de așezarea în sine. Mai mult, într-un inventar al proprietăților Uzinelor de Fier Hunedoara datat 1940–1947, se făcea referire în mod direct la suprafața de teren neconstruit din imediata proximitate a elementelor de producție și la potențialul acestuia în dezvoltarea urban-teritorială a așezării în sine⁴⁶. Aceste argumente, regăsite în mod oficial în diferitele surse bibliografice și arhivistice ale vremii, susțineau logica amplasării industriale în vederea utilizării la maximum a resurselor teritorial-naționale, materiale și imateriale, deja existente. Interpretarea politică a situației celor două centre siderurgice trebuie luată în considerare, cu toate că astfel de argumente nu transpar direct din documentele vremii. În intervalul 1945–1954 situl siderurgic de la Reșița devenise societatea cu capital și interes mixt sovieto-română, Sovrometal. După cum argumentează și istoricul Ghiță Ionescu în 1964, Sovrom-urile reprezentau un instrument de control economic și politic al URSS-ului asupra României⁴⁷, iar susținerea unui alt centru siderurgic ca obiectiv prioritar de investiție putea fi interpretată ca o subtilă intenție de detașare a României de planul sovietic în ceea ce privea dezvoltarea economică a Blocului Estic⁴⁸.

Cert este că, începând cu 1948, anul naționalizării tuturor ramurilor industriale, și, ulterior, odată cu aplicarea primului plan economic național în 1949, combinatul siderurgic de la Hunedoara a devenit un obiectiv prioritar de investiție, considerat baza revitalizării economice post-belice. Acest aspect este important în optica restructurării profesiei de arhitect și a implicării acestuia în mod direct în planificarea și proiectarea industrială la scară națională. În cele ce urmează se va ilustra rolul jucat de Hunedoara în experimentele realizate în domeniul proiectării industriale de la începutul industrializării socialiste și, mai ales, felul în care a devenit un reper pentru dezvoltarea celorlalte centre similare în contextul naționalizării și centralizării profesiei de arhitect.

Arhitectura industrială a centrelor siderurgice din perioada 1948–1989

Aplicarea „modelului sovietic” a influențat în mod direct profesia de arhitect, iar rolul acestuia în noile proiecte și programe de arhitectură se descoperă treptat prin studiile realizate în ultimii 10–15 ani, în contextul academic național și internațional⁴⁹. Un prim pas în acest sens a fost crearea institutelor de proiectare specializate care au regrupat specialiști din domeniul proiectării, anulând integral practicarea privată a profesiei. În ceea ce privește procesul industrializării, primul institut dedicat industriei a fost înființat în 1949 la București—Institutul de proiectări industriale (Ipi), reprezentând baza a ceea ce se va dezvolta ulterior ca Institutul de proiectări metalurgice (Ipromet). Ipromet a rămas principalul organism implicat în proiectarea siturilor siderurgice la nivel național pe toată perioada regimului comunist, alături de Iprolam (1959)—Institutul de proiectări laminoare, desprins din acesta ca ramură sectorială specializată.

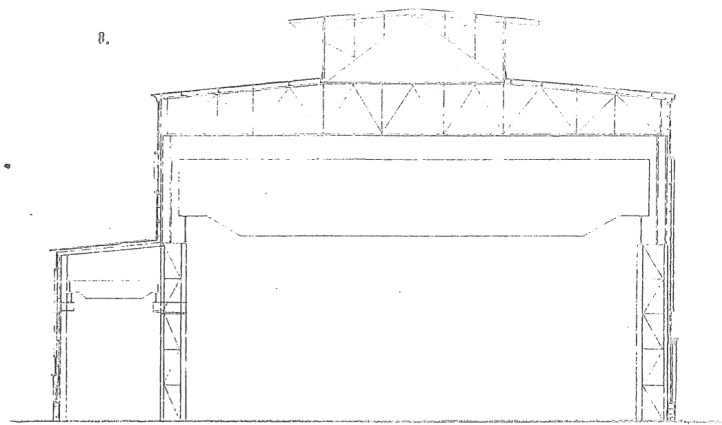
La începutul anilor 1950, simultan cu aplicarea primului plan cincinal (1951–1955) și cu inițierea primului val al industrializării⁵⁰, aceste două institute sunt menționate în literatura de specialitate ca organisme

La fațadele frontale, cu plinuri mari formate din panouri prefabricate din beton, apare mai evident sistemul de prezințare a pereților.

Comportarea pereților din plăci mari prefabricate, rezistența lor la acțiunea intemperțiilor, în exterior, și la eventualele condensări de vapori, la interior, va indica, după un oarecare timp, linia de urmat în viitor în privința folosirii panourilor prefabricate, în scopul obținerii unui efect estetic cât mai favorabil, atât la fațade, cât și în interior. Profilurile, decroșurile, rosturile de dilatație etc. vor fi verificate și vor putea fi ameliorate în urma acestor prime experiențe.

Este regretabil că întreprinderea constructoare nu a putut realiza execuția plăcilor de pereți cu fața exterioră îngrijit finisată; în special, primele loturi de plăci au fost executate după o concepție eronată și vor trebui tencuite sau cel puțin «stropite» cu mortar pe loc.

Clădirile descrise mai sus constituie o cotitură în concepția constructivă a arhitecturii noastre industriale. Prin verificarea posibilităților tehnice, arătând greșelile și inconvenientele, se va putea trece mai departe la proiectarea pereților clădirilor industriale din panouri mari,

0 1 7 3 4 5 6 7 8 9 10

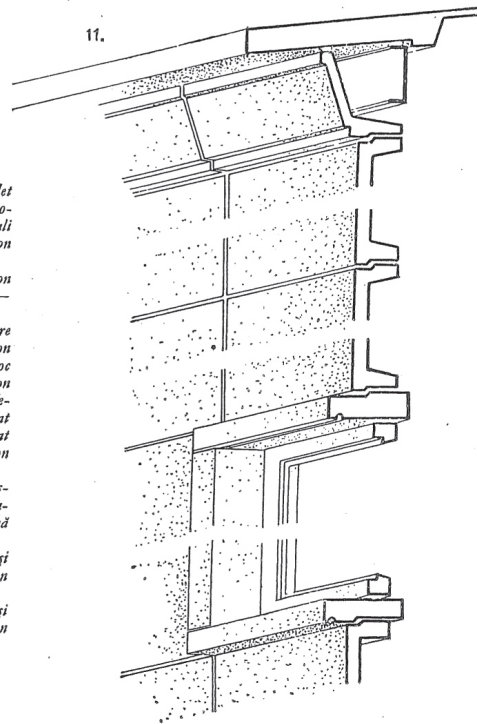
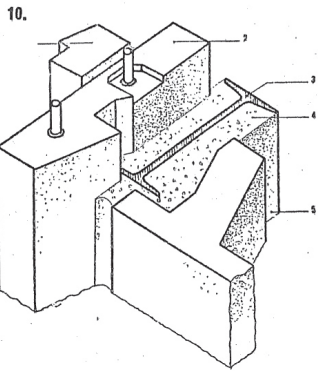
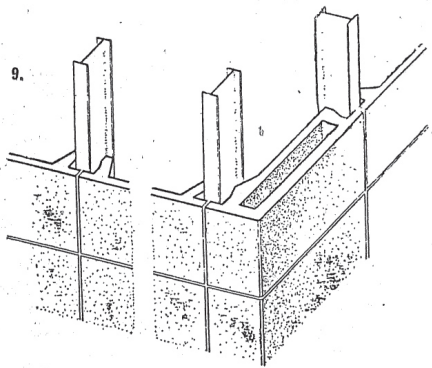

Fig. 8. — Secțiune transversală. Schelet metalic, plăci și pane pentru acoperiș, plăci pentru pereții verticali și ferestre prefabricate din beton armat.

Fig. 9. — Plăci prefabricate din beton armat pentru pereții verticali — Schemă de montaj.

Fig. 10. — Schemă de detaliu de îmbinare a elementelor prefabricate din beton armat cu scheletul metalic. 1. Toc de ferestru prefabricat din beton armat — 2. Ancadrament de ferestru, prefabricat din beton armat — 3. Schelet metalic — 4. Beton turnat — 5. Placă prefabricată din beton armat.

Fig. 11. — Plăci pentru pereți, ferestre, ancadramente și cornișă prefabricate din beton armat — Schemă de montaj.

Fig. 12. — Fațada laterală. Plăci și ferestre prefabricate din beton armat.

Fig. 13. — Fațada frontală. Plăci și ferestre prefabricate din beton armat.

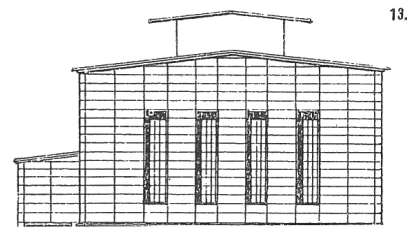
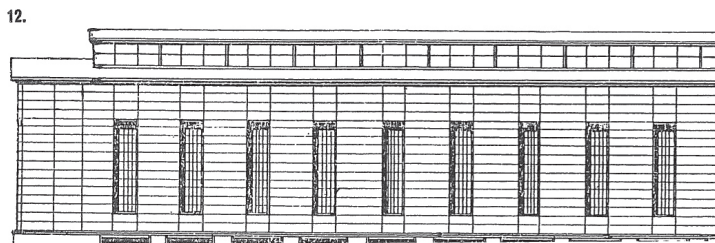

Fig. 6

Detalii constructive la nivelul elementelor prefabricate din beton utilizate la închiderile Bluming-ului și a oțelăriei Siemens-Martin nr. 2 din cadrul Combinatului siderurgic Hunedoara, realizare 1953–1958 (Ro) / Construction details of the concrete prefabricated panels used for the Blooming and Siemens-Martin steel mill no. 2 from Hunedoara Steelworks, 1953–1958 (En). Sursa/Source: *Arhitectura RPR*, nr. 8, 1956

⁵¹ Ladislau Adler et al., „Arhitectura construcțiilor industriale în cursul primului Plan Cincinal Stalinist” în *Arhitectura RPR*, no. 5, 1954, pp. 9–19; Ladislau Adler, *Proiectarea clădirilor industriale*, Ed. Tehnică, București, 1955; Ladislau Adler et al. *Arhitectura industrială în RPR: 20 de ani de realizări în domeniul construcțiilor internaționale*, Ed. Tehnică, București, 1964, pp. 258–280.

⁵² „Hotărârea Comitetului Central al PMR și a Consiliului de Miniștri al RPR cu privire la construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității din domeniul arhitecturii” în *Arhitectură și urbanism*, 1952, nr. 6–7, pp. 1–8.

⁵³ *Arhitectura RPR*, nr. 10, 1955.

implicate în cercetarea modularii, standardizării și tipizării structurilor industriale, precum și în cercetarea și analiza elementelor prefabricate din beton. În plus, apare specificat faptul că liniile directe concepute de Ipi și Ipromet, în urma acestor studii, au fost preluate ulterior inclusiv în proiectarea locuințelor de masă⁵¹.

În 1953, într-un moment în care întreaga profesie era restructurată în mod oficial, iar realismul socialist era impus ca expresie obligatorie⁵², premiul CSAC-ului era acordat unui proiect industrial apreciat pentru „arhitectura (sa) solemnă și caracterul monumental”, evidențiat prin abordarea estetică, susținută de inovația constructivă prin folosirea elementelor prefabricate din beton și de impactul teritorial pe care îl avea proiectul⁵³. Deși amplasamentul ansamblului industrial nu era specificat, proiectul

54 Denumirea de *Bluming* provine de la blum, semifabricat de oțel laminat, de secțiune pătrată sau dreptunghiulară cu raport între laturi mai mic de doi și secțiune minimă de 150 × 150 mm. Blum-ul este folosit ca semifabricat pentru laminarea țagtelor și profilelor pentru forjare. Bluming-ul devine astfel laminorul trio, laminorul degrositor alcătuit din una sau (mai rar) din două caje cu ajutorul căruia se obțin blumuri. În definierea acestor noțiuni „Mica enciclopedie de metalurgie” din 1980 face referire în mod direct la Blumg-urile de la Combinatul siderurgic de la Hunedoara (pp. 60–61). Printre autorii proiectului mai sunt menționați arh. S. Baraș și arh. I. Grosz, ambii angajați Ipromet.

55 Ladislau Adler et. al. 1964.

56 Arhivele Combinatului siderurgic Hunedoara, *Plan de situație a sectorului laminare*, datat 9.VI.1960, proiectat IPL—Institutul de proiectare laminare București.

57 Ladislau Adler et. al. 1964, p. 275.

face referire la planurile de extindere ale combinatului siderurgic Hunedoara printr-un nou sector industrial, cel al laminoarelor, construit ulterior, în intervalul 1953–1979. Bluming-ul reprezenta primul proiect din acest nou sector, elaborat în 1953 în cadrul Ipromet de către o echipă interdisciplinară coordonată de arhitectul Iulian Deșcu, atrăgând atenția în mod oficial prin recunoașterea valorilor sale arhitecturale care răspundeau cerințelor de proiectare⁵⁴.

Proiectul *Bluming*-ului trebuia să răspundă în mod direct cerințelor tehnologice condiționate de un flux de producție de 800 metri lungime, desfășurat la temperaturi extrem de înalte (uneori până la 1300 C), de înălțimi mari care să permită volumul de aer și ventilația necesară în producție și deschideri ample, cu o structură portantă care să suporte podurile rulante folosite în producția tehnologică. Spațiul de producție a fost structurat în trei zone distincte: zona cuptoarelor, zona de depozitare a blum-urilor și linia de laminare în sine, rezultând la o suprafață construită de 69.500 mp. Structura de rezistență a fost realizată din elemente metalice, în timp ce închiderile (fațade și acoperiș), din elemente modulare, prefabricate din beton produse *in loco*, pe șantier. Fațada a fost proiectată ca un element autoportant care se prindea de structura principală printr-o structură secundară, la rândul ei metalică. Revisitele de specialitate ale vremii—*Arhitectura RPR* și *Revista construcțiilor și a materialelor de construcții*—indică grosimea panourilor prefabricate de 3,5 cm, realizate în funcție de modularea golurilor de fațadă (50 × 85 cm), în timp ce panourile de închidere ale acoperișului prevedeau o grosime de 10 cm, încorporând stratul termoizolant din polistiren. Detaliile constructive sunt extrem de puține și vagi, fiind orientate mai degrabă spre o evaluare cantitativ-ume-

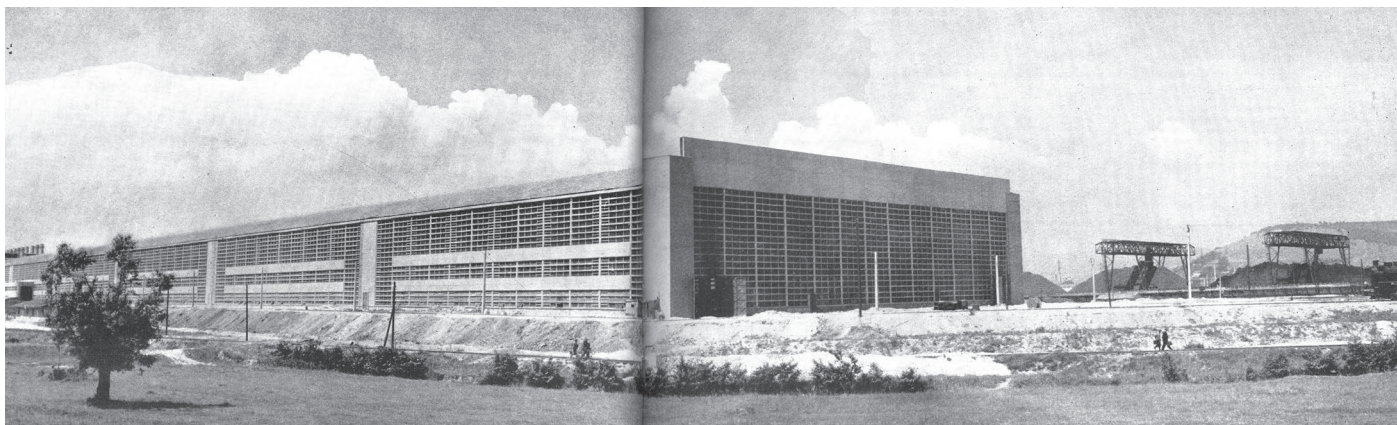

Fig. 7 Laminorul de 650 mm, inaugurat pentru producție în intervalul 1959–1960. Laminorul a fost construit în continuarea Bluming-ului beneficiind de aceeași structură portantă, cu o soluție de fațadă diferită (Ro) / The 650 mm rolling mill opened for production in 1959–1960. The rolling mill presented the same load bearing structure as the Bluming, with a different aesthetic solution for the facades (En). Sursa/Source: Ladislau Adler et. al., *Arhitectura industrială în RPR: 20 de ani de realizări în domeniul construcțiilor internaționale*, Ed. Tehnică, București, 1964, pp. 44–45

rică a edificiului (suprafață, deschideri, lungime fațadă, cantități de materiale de construcții etc.). Din păcate, bluming-ul de la Hunedoara a fost demolat în intervalul 2001–2003, după ce în anul 1999 fusese închisă producția. Acest fapt împiedică orice analiză a proiectului, a transformărilor sale ulterioare și a comportării în timp, mai ales din perspectiva elementelor prefabricate din beton.

Bluming-ul a fost pus în funcțiune în anul 1958, urmat imediat de un al doilea laminor proiectat de aceeași echipă Ipromet și inaugurat în 1959 (laminorul de 650 mm). Și acesta este ilustrat și apreciat asemeni unui „proiect industrial exemplar” care răspundea într-o manieră corectă cerințelor de proiectare industrială.⁵⁵ Ambele laminoare prevedeau aceeași soluție constructivă ce folosea structura portantă din metal și închiderile perimetrice din panouri prefabricate din beton. Dacă materialul documentar menționează că cele două laminoare prezintă o structură portantă comună, diferențele apar manifestate estetic la desenul de fațadă, evidențiind două abordări complet diferite, ale aceleiași echipe de proiectare, într-un interval de timp extrem de scurt.⁵⁶ Laminorul de 650 mm va rămâne punct de referință pentru celelalte structuri industriale ale acestui sector, răspunzând direct schimbului de atitudine față de estetica arhitecturii „eliberată de decorațiile inutile” ale fațadelor.⁵⁷ Această referință venea ca o critică directă la adresa Realismului Socialist, prezentă în paginile revistei *Arhitectura* încă din anul 1955, anunțând schimbarea în abordare, ce avea să fie percepută pe scară largă abia spre sfârșitul anilor 1950.

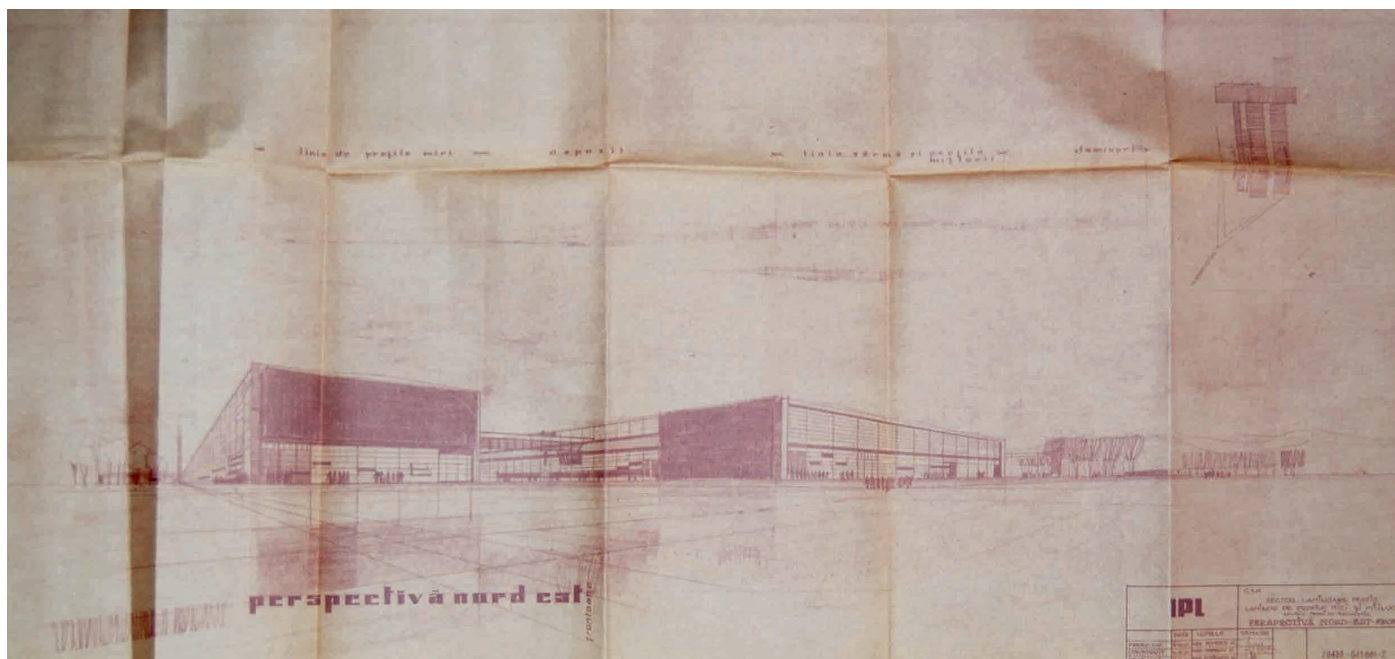

Fig. 8 Perspectiva laminatoarelor construite la Hunedoara în perioada anilor 1970, în paralel cu laminorul de 650 mm, proiect semnat Ipl (Institutul de proiectări laminatoare) desprins din cadrul Ipromet, începând cu 1959 (Ro) / General view of the rolling mills built at Hunedoara during the 1970s. The project was signed IPL—National Design Institute for Rolling Mills, which detached from IPROMET—National Design Institute for Steel Industry in 1959 (En). Sursa/Source: Arhiva Combinatului siderurgic Hunedoara, Dosar nr. 20430 din 1960, Ipl – București.

⁵⁸ R.W. Davis, "The Builders' Conference" (în *Soviet Studies*, 1955, nr. 4, pp. 443–457; Joan Ockman, Edwards Eigen, *Architecture culture 1943–1968: A Documentary Anthology*, Ed. Rizzoli, New York, 1993; Juliana Maxim, *The New, The Old, The Modern. Architecture and Its Representation in Socialist Romania, 1955–1965*, PhD Thesis MIT, 2006.

⁵⁹ Franz Graf, Yvonne Delemontay (coord.), *Architecture industrialisée et préfabriquée: connaissance et sauvegarde / Understanding and conserving industrialised and prefabricated architecture*, Presses polytechniques et universitaires romandes, Lausanne 2012.

⁶⁰ Ambele având ca autor pe arhitectul Paul Mihalik (Ipromet). Paul Mihalik et. al. „O turnătorie de metale neferoase și de precizie” în *Arhitectura RPR*, no. 1, 1960, pp. 45–47; Adler L. et. al., *Arhitectura industrială în R.P.R.: 20 de ani de realizări în domeniul construcțiilor industriale*, Tehnică, Bucharest 1964, pp. 35–36.

Trecerea de la Realismul Socialist la un stil internațional care prelua principiile interbelice ale mișcării moderne reprezintă un subiect intens dezbătut la nivel academic și pus în directă legătură cu discursul secret al lui Hrușciiov de la Conferința constructorilor de la Moscova în 1954. În discursul său, Hrușciiov abordează în mod direct necesitatea industrializării construcțiilor prin standardizare, tipizare și prefabricare⁵⁸. Acest moment este considerat ca unul cu un imens impact asupra mediului construit și a programului de arhitectură la o amplă scară teritorială. Simultan, în contextul occidental al reconstrucției postbelice, erau abordate subiecte similare privind necesitatea industrializării construcțiilor cu promovarea inovației în domeniul materialelor de construcții și a tehnicilor constructive, cu un impact direct la nivel estetic și asupra experimentelor arhitectural-constructive⁵⁹.

În ceea ce privește ramura siderurgică, această abordare estetică diferită începe a fi clar vizibilă spre sfârșitul anilor 1950—începutul anilor 1960, iar exemplul laminatoarelor de la Hunedoara reprezenta doar unul dintr-o lungă serie: turnătoria de la Reșița, din cadrul noii platforme industriale de la Mociur (1959), turnătoria de la Călan (1959–1962)⁶⁰, întreaga platformă metalurgică de la Iași (1959–1962) și combinatul siderurgic Galați (1961–1965), toate proiecte semnate Ipromet. Proiectele menționate mai sus nu sunt unicele realizate în acest interval de timp, ci sunt cele ce au primit cea mai mare atenție în publicațiile de specialitate ale vremii, datorită rolului jucat în procesul industrializării la nivel național.

Proiectele menționate mai sus trebuiau să răspundă aceluiași cerințe impuse de producția siderurgică care necesita fluxuri tehnologice extrem de lungi (între 500 și 900 m); desfășurate la temperaturi extrem de înalte (cuptoarele de topire sau liniile de laminare puteau ajunge până la 1300° C) și deschideri mari (15–25 metri), susținute de o structură de rezistență adecvată suspendării mașinăriilor necesare în producția tehnologică (poduri rulante, treceri de pasaj pentru muncitori etc.). Deși proiectele siderurgiei și metalurgiei erau descrise în modalități similare, făcându-se apel în mod direct la aspectul cantitativ–numeric, acestea prezentau un limbaj arhitectural extrem de dinamic și diversificat. Acest aspect aduce în discuție o posibilă direcție de cercetare în ceea ce privește diversificarea proiectului de arhitectură industrială în contextul puternicei sale centralizării, a dialogului creat între centru (București) și periferie (centrul industrial realizat), dar și a modelelor de influență la nivel teritorial. Toate sunt teme de cercetare care încă așteaptă o abordare academică, în concordanță cu amploarea acestui program de arhitectură.

Fig. 9 Turnătoria din cadrul platformei industrial Reșița – Mociur, parte componentă a Uzinei Constructoare de Mașini Reșița, desprinsă din Combinatul siderurgic Reșița începând cu anul 1962. Proiect realizat în 1959 și realizat în intervalul 1960–1962, semnat de arh. coordonator Paul Mihalik (Ipromet, București) (Ro) / Mechanic Plant from Reșița-Mociur industrial site constructed during 1959–1962 and designed by a team coordinated by arch. Paul Mihalik (Ipromet) (En). Sursa/Source: Ladislau Adler *et. al.*, 1964, pag. 58

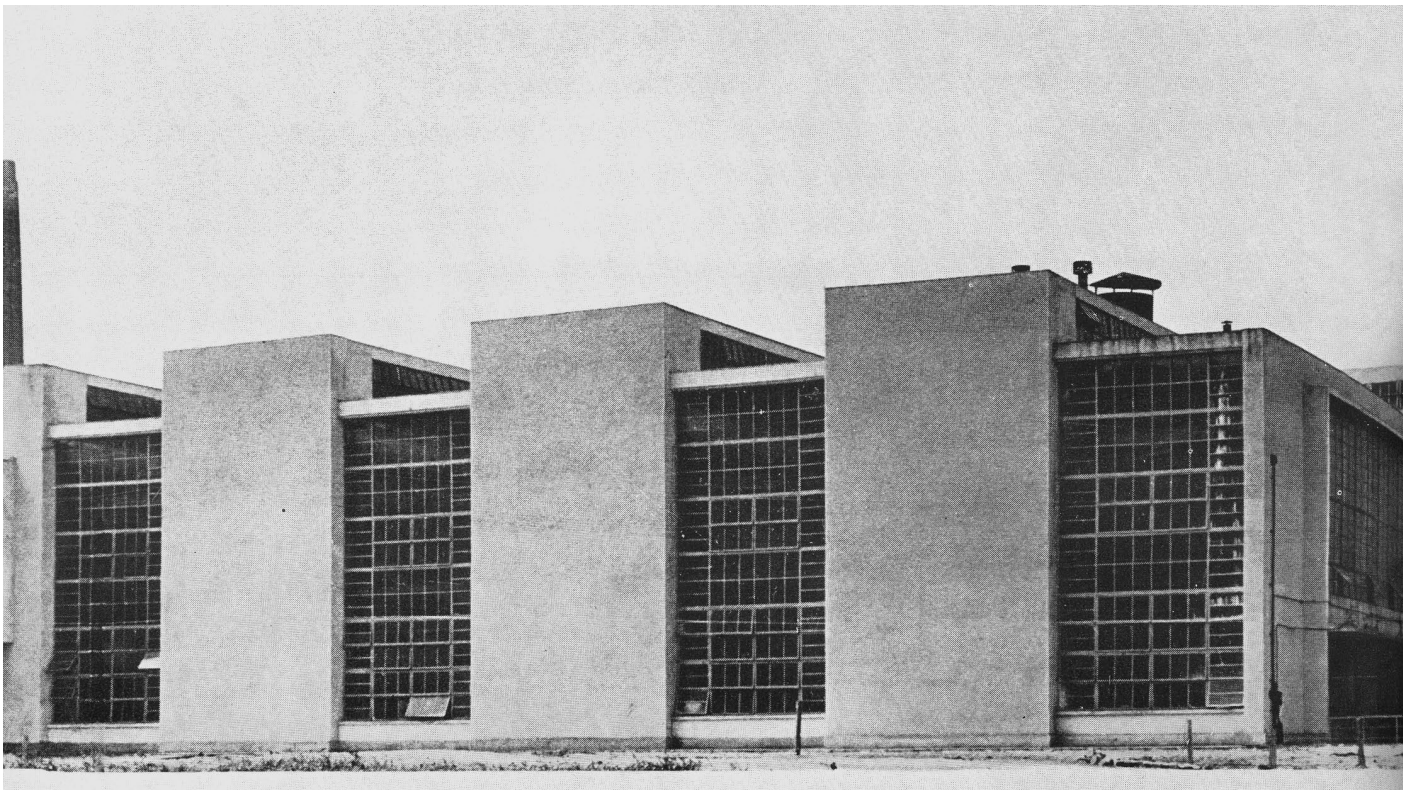

Fig 10 Turnătoria de la Călan, datată 1959–1962, proiectată de o echipă interdisciplinară Ipromet coordonată de arh. Paul Mihalik (Ro)/Mechanic Plant from Călan, constructed during 1959–1962 and designed by a team coordinated by arch. Paul Mihalik (Ipromet). Sursa/Source: Ladislau Adler *et. al.*, 1964, pag. 58

Fig 11 Lucrări de marcări topografice la începutul construcției combinatului siderurgic Galați, datat aproximativ sf. 1950 – început 1960. Sursa: Arhiva fotografică a Bibliotecii județene V.A. Urechia Galați team coordinated by arch. Paul Mihalik (Ipromet). Sursa/Source: Ladislau Adler et. al., 1964, pag. 58

Fig 12 Vedere de ansamblu la nivelul pieței preuzinale est a Combinatului siderurgic Galați. Sursă: Arhiva digitală a Uniunii Arhitecților din România, consultată online în 18/05/2020 <https://arhiva.uniuneearhitecților.ro/a-1462/combinatul-siderurgic-galati-piata-preuzinala-pavilion-social-administrativ>

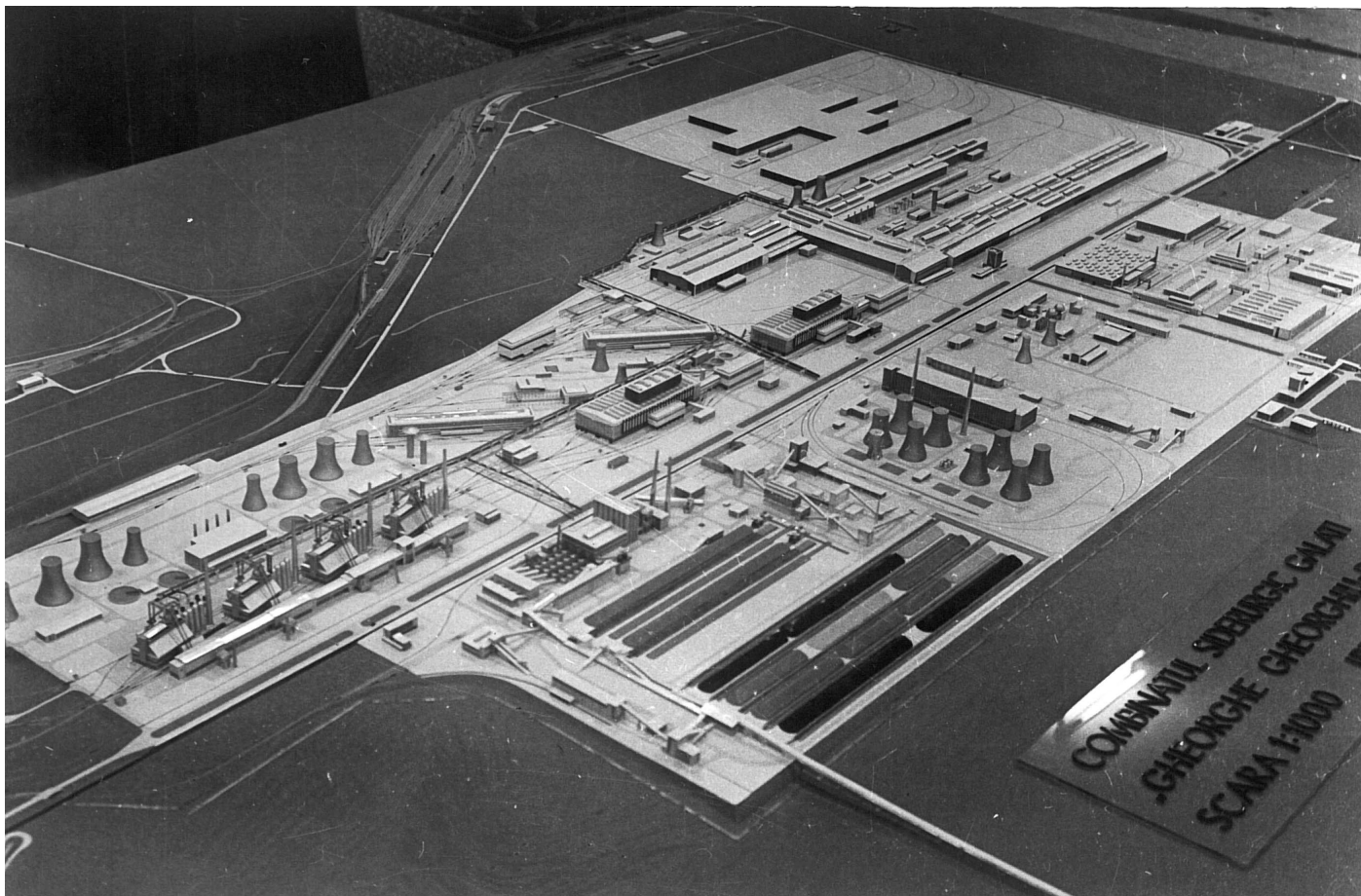

Fig 13 Machetă a Combinatului siderurgic Galați realizată în faza de planificare și proiectare a sitului industrial. Se poate observa foarte clar succesiunea diferitelor sectoare productive, dispuse linear, urmând logica fluxului tehnologic siderurgic. Sursa: Arhiva fotografică a Bibliotecii județene V.A. Urechia Galați

⁶¹ În cadrul planului cincinal 1965–1970 se intenționa a se ajunge la o producție internă de 4,1 milioane tone de fontă, 6,3 milioane tone de oțel, 4,4 milioane de tone de laminate și 800 mii tone țevi. În cadrul acestui plan cincinal, 70% din investițiile destinate siderurgiei se îndreptau către Combinatul siderurgic de la Galați. *Arhitectura*, nr. 3, 1965, pp. 47–49.

⁶² Alexandru Popescu—Necșești, Iulian Deșcu, „Gigantul Siderurgic de la Galați” (rubrica „Prin atelierele de proiectare”) în *Arhitectura*, nr. 3, 1965, pp. 47–49. Din materialele de arhivă și materialul bibliografic consultat, echipa de proiectare a combinatului siderurgic Galați în faza sa inițială (jumătatea anilor 1960) era compusă din arhitecții Iulian Deșcu, Adrian Ionescu, Boris Stuparu, Alexandru Popescu—Necșești și Gheorghe Georgescu.

⁶³ Z. Solomon, „Zonele industriale ale metalurgiei” în *Arhitectura*, nr. 4, 1965, pp. 33–35.

⁶⁴ Arhiva CSH.

Un proiect siderurgic care a fost intens promovat în prima jumătate a anilor 1960 este combinatul siderurgic de la Galați, proiectat pentru a deveni primul producător de oțel la nivel național, înclinând încă o dată balanța la nivel teritorial din această perspectivă.⁶¹ Pentru Galați, la fel ca și în cazul celorlalte centre siderurgice de la Hunedoara și Reșița, se plănua realizarea unui sit siderurgic integrat care să satisfacă printr-un flux unic conexiunea tuturor elementelor necesare în producția siderurgică—de la depozitarea materiilor prime (importate în acest caz), până la producția proprie de fontă, oțel și produse laminate. Într-un interviu acordat revistei *Arhitectura* în 1965, arh. Iulian Deșcu (directorul Ipromet la acea vreme) exemplifica în mod direct felul în care experiența de proiectare dobândite la Hunedoara și Reșița în cursul anilor 1950 a contribuit la proiectarea combinatului de la Galați.⁶² Mai mult, cu această ocazie este abordată și noțiunea de *peisaj industrial* specific ramurii siderurgice și a elementelor sale caracteristice: coșurile de fum, galeriile de benzi transportatoare, instalațiile furnalelor și fațadele extrem de lungi ale laminoarelor (până la 1 kilometru). Arhitectul atrăgea atenția asupra materialelor de construcții și a inovațiilor în acest sens, subliniind înlocuirea panourilor prefabricate din beton de la nivelul închiderilor cu cele din tablă cutată.

Combinatele de la Reșița și Hunedoara interacționau în mod direct cu spațiul urban, care de altfel se construia și transforma simultan cu situl industrial. Spre deosebire de acestea, combinatul de la Galați a fost amplasat la o distanță de 2 kilometri de centrul urban existent. Conexiunea cu zona urbană era propusă prin dezvoltarea unei rețele de transport în comun intern al combinatului, justificând realizarea mai multor puncte principale de acces, dintre care cel estic era marcat de o piață preuzinală „*nod de distribuție a fluxului de personal și interfața cu orașul*”⁶³. Însă ideea și structura unei piețe preuzinale fusese deja experimentată în cadrul combinatului siderurgic de la Hunedoara de însăși echipa Ipromet, în momentul soluționării accesului din mai multe puncte dinspre zona urbană.⁶⁴

Combinatul de la Galați ilustrează cel mai evident separarea producției siderurgice pe sectoare de producție, pe o suprafață totală de 600 hectare: zona de depozitare a materiei prime și fabrica de aglomerare, sectorul furnalelor, sectorul cocseriilor, sectorul oțelăriilor, sectorul laminoarelor, susținute de sectorul fabricii de oxigen, de var, de dolomită, de granulare a zgurii, toate amplasate în incinta combinatului. În exteriorul

Fig 14 Furnalul de la Reșița, datat 1771 și prezentând modernizări tehnologice ulterioare, în funcție de diferitele faze de dezvoltare ale sitului industrial, ultimele datând din intervalul anilor 1961–1989. Furnalul este monument istoric de importanță națională, CS-II-m-A-10900. Sursa: Oana Țiganea, noiembrie 2016

Fig 15 CTE nr. 1—Centrala termo-electrică nr. 1 construită pe situl combinatului siderurgic Hunedoara în 1915, extinsă în prima jumătate a anilor 1960. Sursa: Paolo Mazzo, 2013

Fig 16 Vedere panoramică înspre orașul Hunedoara realizată din cadrul combinatului siderurgic Hunedoara, din zona fostului sector cocso-chimic și al oțelăriilor demolate în cadrul diferitelor procese de ecologizare. Sursa: Sursa: Paolo Mazzo, 2013

⁶⁵ La începutul anilor 1950, când se planifica extinderea combinatului siderurgic Hunedoara, pe sit exista propria fabrică de elemente prefabricate din beton și beton armat, din motive de eficiență. Ulterior, aceasta a fost utilizată în procesul de construcția a cartierelor muncitorești proiectate și realizate începând de la începutul anilor 1960. În timp ce la Hunedoara veneau experimentate panourile prefabricate din beton pentru construcțiile industriale începând cu 1951–1953, experimente similare veneau realizate la nivelul locuințelor de masă în mod sporadic la București, Brașov și Petroșani începând cu 1955–1957. Miruna Stroe, *Locuirea între proiect și decizie politică. România 1954–1966*, Ed. Simetria, București, 2015; Oana Țiganea, Carolina Di Biase, „Facing the Recent Past: Romanian Industrial Architecture and Modernist Legacy, 1948–1965” (în) *Materiali e Strutture: problemi di conservazione*, nr. 10, 2016, pp. 83–102.

perimetrului de producție, combinatul era susținut de o bază de construcții care, în mod evident, ca și în cazurile Hunedoarei și ale Reșiței, era utilizată și în procesul de construcție a orașului; totul dezvoltându-se la nivel teritoriul pe un amplu schelet format din infrastructura rutieră, fluvială și feroviară.

Moștenirea siderurgică, lecturi interpretative și mărturii tangibile la nivelul teritoriului: Reșița, Hunedoara și Galați

La sfârșitul perioadei socialiste, la nivel național, se regăseau trei combinate siderurgice integrate—Hunedoara, Reșița și Galați—în proximitatea cărora se dezvoltaseră trei orașe mono-industriale cu structuri urbane extrem de diferite, dar marcate toate de același principiu al transformării industriale. Evident, acestea nu reprezentau singurele situri de producție siderurgice la nivel național, însă cu siguranță reprezentau singurele orașe siderurgice integral definite de un profil mono-economic, cu o comunitate ce era ea însăși definită de un profil socio-cultural industrial siderurgic și cu un amplu teritoriu transformat de fluxul tehnologic ce lega materia primă de produsul finit, ce lega informația specializată de mâna de lucru muncitorească, centrul cu periferia, urbanul cu ruralul.

Cele trei centre au jucat roluri diferite în lungul proces al industrializării, ce a demarat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și continuă și astăzi, având sau nu un statut prioritar în funcție de contextul politic și economic ce le-a influențat în mod direct dezvoltarea și funcționarea. Cert este faptul că dată fiind centralizarea întregii activități de planificare economică, perioada 1945–1989 a permis manifestarea unui fenomen de influență reciprocă la nivelul proiectării și construirii acestor situri siderurgice. Mai mult, datorită amplitudinii mari teritoriale pe care le aveau și a necesității de a fi realizate într-o manieră eficientă în raport cu investiția, timpul și soluția constructivă, aceste studii de caz au permis experimentări la nivelul industrializării construcțiilor prin exemplele de prefabricare și tipizare a elementelor constructive, ulterior utilizate la o scară largă și în construcția locuințelor de masă⁶⁵.

Dintre cele trei cazuri, la Galați zona industrială este separată net de țesutul construit al orașului, ilustrând spațial linearitatea fluxului de producție. Reșița și Hunedoara prezintă aceleași sectoare industriale, același flux de producție, însă cu dispuneri spațiale mai puțin clare pentru un ochi neavizat, fiind condiționate de pre-existentul industrial. Unul dintre factorii importanți, ce a determinat major procesul de extindere a celor două situri industriale, a fost faptul că activitatea de producție nu a fost întreruptă, ceea ce a impus abordarea unor soluții constructive și de modernizare excepționale. În plus, condiționările topografice și cele date de structura sitului au determinat o fragmentare ulterioară a sectoarelor de producție. Spre exemplu, în cazul Reșiței, secția constructoare de mașini a fost construită separat, pe platforma Mociur, iar punctual, în teritoriu, au fost realizate alte elemente de suport pentru întreaga activitate industrială (vezi centrala termo-electrică, fabrica de aglomerate); aceste elemente erau susținute vizibil de scheletul infrastructurii (funicularul). Această fragmentare teritorială a fluxului industrial a fost dublată și de fragmentarea dezvoltării urbane, ajungându-se la conturarea unui amplu spațiu construit definit de o succesiune de centre social-culturale și administrative. O atare evoluție era în contradicție cu „uniformitatea” orașului socialist, susținută cu hotărâre la începutul anilor 1950. De aceea, încă de la jumătatea anilor 1960, erau profund criticate noile intervenții și relația acestora cu țesutul existent (istoric) în cazul Hunedoarei și Reșiței. În același timp însă, exemplele de arhitectură industrială din Hunedoara și Reșița rămăneau puncte de reper și de referință la nivel național⁶⁶. Din această perspectivă, Galațiul este, probabil, cel care ar răspunde cel mai bine cerinței de „oraș socialist siderurgic”, construit în paralel cu situl industrial, la o scară urban-teritorială care satisfăcea planificarea socialistă și prin manifestarea unui program de arhitectură și urbanism care răspundea integral cerințelor momentului.

Din perspectiva evoluției industriale, cele trei studii de caz nu pot fi analizate, căci evoluția unuia este condiționată în mod direct de existența anterioară a celorlalte. Spre exemplu, Hunedoara s-a dezvoltat ca centru siderurgic dintr-o necesitate economică de a contrabalansa Reșița la sfârșitul secolului al XIX-lea. Apoi, imediat după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost transformată în punct strategic de interes național. Ulterior, acest rol avea să fie preluat de Galați, în contextul elaborării unei strategii de importuri ale materiilor prime și, ca atare, de eficientizare a producției siderurgice prin amplasarea unui nou centru cu acces direct la zona portuar-maritimă. În plus, în perioada centralizării socialiste, producția siderurgică de la nivelul celor trei centre siderurgice era coordonată astfel încât ele să devină complementare.

Fig 17 Monumentul siderurgistului amplasat în axul porții estice de acces a fostului combinat siderurgic Hunedoara (Ro.) / The monument dedicated to the steelworker positioned in front of the eastern access gate to the former Hunedoara Steelworks (En). Sursă/Source: Paolo Mazzo, 2013.

⁶⁷ A se vedea multitudinea de studii orientate spre tradiția industrială a Banatului Montan și, în special, spre tradiția siderurgică a Reșiței și publicate începând cu anul 1973 în revista *Banatica*. <http://www.banatica.ro/> (consultat online în 15/06/2020) În plus, se face referire la totalitatea studiilor concentrate exclusiv asupra Reșiței începând din perioada interbelică până în actualitate, vezi studiile lui Ion Păsărică (1935), Rudolf Graf (1997–2019) și Volker Wollmann (2010).

⁶⁸ <https://patrimoniu.gov.ro/images/lmi-2015/LMI-CS.pdf> (de la poziția 306 la 361, consultat online în 18/05/2020)

⁶⁹ Proiect de ecologizare *Hunedoara: regenerare urbană în fosta zonă industrială*, elaborat de Romair Consulting București, beneficiar Primăria orașului Hunedoara, octombrie 2007; TIMBRE—Tailored Improvement of Brownfield Regeneration in Europe, 2010–2013, www.timbre-project.eu (consultat online în 18/05/2020).

În plus, din perspectiva planificării și a proiectării, soluțiile aplicate într-un caz (atât la nivelul arhitecturii industriale, cât și în dezvoltarea urbană), erau reluate într-o manieră îmbunătățită și adaptată contextului local din celelalte situații, dat fiind sistemul centralizat de planificare și proiectare din perioada 1945–1989. La sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950, într-un moment în care Hunedoara devenea principalul centru siderurgic de interes la nivel național, se dezbătea intens modalitatea de extensie a sitului industrial în paralel cu construcția orașului, accentuându-se asupra axelor de acces la nivelul combinatului, a zonelor limită de prevenție a poluării, a zonelor de perspectivă înspre acesta și asupra necesității construirii dotărilor socio-culturale ale comunității siderurgice. În cazul Galațiului, toate aceste teme au avut parte de o abordare mult mai clară, lucru posibil datorită faptului că întregul sit industrial a fost construit *ex-novo*. O analiză comparativă a arhitecturii industriale a celor trei centre siderurgice evidențiază faptul că experimentările tehnice din domeniul prefabricării și tipizării din cazul Hunedoarei (1940–1950) și a Reșiței (sfârșitul anilor 1950) au determinat soluții standardizate din perspectiva funcțională și structurală la Galați.

Însă, din perspectiva destinului lor post-industrial, cele trei cazuri se dovedesc a fi extrem de diferite, determinantă fiind abordarea locală a unui anumit proces de identificare și recunoaștere a valorii patrimoniale atribuite la nivelul tuturor manifestărilor tangibile ale moștenirii industriale. În ceea ce privește asumarea unei anumite valori patrimoniale, acest proces s-a desfășurat într-o manieră *descentralizată*, puternic influențată de contextul local și regional în ceea ce privește definirea valorii patrimoniale și asocierea ei cu moștenirea industrială. În acest sens, exemplul Reșiței devine punct de referință datorită interesului intens manifestat față de trecutul industrial al întregului Banat Montan încă din perioada anilor 1960–1970 prin intermediul studiilor dezvoltate în cadrul muzeului de istorie județean, actualul Muzeu al Banatului Montan⁶⁷. Acest fapt a favorizat analiza și inventarierea elementelor siderurgice de la Reșița încă dinaintea de 1989, favorizând clasarea și protejarea ca monumente istorice a măturii industriale. Faptul că Reșița este recunoscută ca fiind cel mai vechi centru siderurgic românesc a favorizat acest proces de *patrimonializare*, în care factorul *vechime* a jucat un rol important, dacă nu chiar decisiv, în inventarierea și clasarea elementelor industriale.

Din această perspectivă, Reșița are în momentul actual un total de 55 de obiective clasate și protejate ca monument istoric, exemplificând atât elemente direct legate cu situl de producție, cât și elemente tangibile reprezentative pentru dezvoltarea așezării industriale în sine, precum locuințe muncitorești, dotări socio-culturale și administrative, elemente de infrastructură și cu importanță inovatoare în tehnicile constructive experimentate la Reșița, elemente simbol, reprezentative ale spiritului industrial. Dintre mărturiile tangibile ale activității industriale siderurgice încă existente sunt tocmai aceste elemente clasate și protejate ca monument istoric precum furnalul nr. 2 (datat în 1771 cu toate modernizările ulterioare, inclusiv cele din perioada socialistă a anilor 1960), ansamblul fostului atelier de pudlaj și laminare cu aburi (datat 1845 cu toate modificările ulterioare), fabrica de locomotive (din perioada interbelică, astăzi, hala motoarelor Diesel), podul de la Vamă peste Bârzava (1931), gara Reșița Sud, centrala termo-electrică de la Grebla etc⁶⁸.

Toate aceste elemente sunt incluse și țesute într-un context industrial complex care astăzi atestă întreaga dezvoltare industrială a Reșiței, până la modernizările recente ale oțelăriei încă în funcțiune. Dar tocmai aceste elemente se află printre cele mai vulnerabile componente ale mediului construit, amenințate cu dispariția datorită neutilizării, abandonului și abuzului, într-un context local puternic afectat de încetarea producției industriale și cu numeroase manifestări ale contracției urban-teritoriale. Tocmai în acest sens, întreaga platformă industrială Reșița – Mociur, construită integral în anii 1960, a dispărut, fiind demolată relativ recent.

Spre deosebire de Reșița, unde recunoașterea valorii patrimoniale contribuie într-o oarecare măsură la menținerea structurilor industriale, susținute și în mod direct de continuarea parțială a activității de producție, Hunedoara prezintă unul dintre cazurile cele mai reprezentative pentru realitatea românească post-industrială, unde revitalizarea și ecologizarea sitului industrial⁶⁹ au fost înțelese exclusiv prin demolări în masă și, unde,

⁷⁰ În 1974 a fost inaugurat pentru prima oară Muzeul fierului pe proprietatea efectivă a Combinatului siderurgic Hunedoara, prezentând lunga tradiție locală în domeniul metalurgiei. Actual se repune acest proiect, într-un context construit amplasat înafara fostului combinat, în ciuda păstrării unor clădiri pe laturile perimetrare ale sitului. https://www.primariahunedoara.ro/ziar/2019/01/revitalizarea-centrului-istoric-al-municipiului-hunedoara-un-proiect-de-17-milioane-de-euro/?fbclid=IwARoqmb74iUaYSCFkG_ElBFbW3hClF11gediuFhB7yabPkpXTr-opLRPkJY (consultat online în 15/05/2020).

⁷¹ În 1974 a fost inaugurat pentru prima oară Muzeul fierului pe proprietatea efectivă a Combinatului siderurgic Hunedoara, prezentând lunga tradiție locală în domeniul metalurgiei. Actual se repune acest proiect, într-un context construit amplasat înafara fostului combinat, în ciuda păstrării unor clădiri pe laturile perimetrare ale sitului. https://www.primariahunedoara.ro/ziar/2019/01/revitalizarea-centrului-istoric-al-municipiului-hunedoara-un-proiect-de-17-milioane-de-euro/?fbclid=IwARoqmb74iUaYSCFkG_ElBFbW3hClF11gediuFhB7yabPkpXTr-opLRPkJY (consultat online în 15/05/2020).

studiile și analizele în teritoriu se dezvoltă într-un ritm mult mai lent decât însăși alterarea și dispariția sitului. În ciuda unei existențe industriale pre-1945 bogate și manifestate printr-o arhitectură industrială valoroasă, la Hunedoara apar clasate ca elemente de patrimoniu doar sediul administrației Uzinelor de fier (1906) și Școala de ucenici (1935–1937)⁷⁰. Mai mult, acțiunile locale, din partea societății civile și a administrației locale, sunt preponderent orientate înspre mărturiile și identitatea industrială creată în jurul producției „fierului”, deși comunitatea actuală este strâns legată de cea a „oțelului”. Astfel, acțiunile de promovare a valorilor patrimoniale sunt concentrate pe elemente precum furnalul de la Govăjdie (1806–1813, monument istoric), linia ferată cu ecartament îngust Hunedoara – Govăjdie sau pe reorganizarea unui muzeu al fierului⁷¹.

Faptul că situl siderurgic nu a fost deloc luat în considerare într-o posibilă evaluare a valorii sale patrimoniale poate fi observat și din atitudinea administrației locale care a susținut demolarea integrală a acelor zone închise pentru producție în 1999 și supuse procesului de ecologizare și revitalizare teritorială. Mărturiile tangibile ce au supraviețuit sunt cele poziționate în special pe latura perimetrală a sitului industrial și care ar fi creat probleme la nivel urban în procesul de demolare, sau cele care încă sunt folosite (extrem de puține). Dintre acestea atragem atenția asupra centralei termo-electrice (CTE nr. 1, 1915) sau a zonei de acces în combinat poarta nr. 2 (piața preuzinală definită în perioada extinderilor industriale ale anilor 1950–1960). Nu este de neglijat, ci, din contră, de luat în considerare în evaluarea moștenirii patrimoniale a trecutului recent, orașul siderurgic așa cum a fost el proiectat și construit, ilustrând toate fazele de tranziție și dezvoltare a proiectului de arhitectură și urbanism din perioada 1945–1989.

Din perspectiva rămășițelor tangibile ale spațiilor de producție, probabil Galațiul este cazul studiu care încă aduce numeroase mărturii, datorită faptului că producția continuă, deși este amenințată cu sistarea integrală. Evident, până în acest moment, valoarea patrimonială nu a fost adusă în discuție, deși poate oferi una dintre cele mai dinamice dezbateri în acest domeniu în contextul românesc, având capacitatea de a inclina balanța spre o evaluare corectă și o asumare a valorilor patrimoniale industriale care nu se limitează în timp la pragul istoric 1945.

Moștenirea siderurgică a trecutului recent ridică probleme complexe la nivel teritorial-regional și național, în primul rând din cauza scării mari la care se manifestă, a impactului socio-cultural și a situației economice fragile. În contextul actual românesc, această moștenire creează mai degrabă disconfort, având în vedere impactul economic negativ din perioada dezindustrializării și, deci, având în vedere și percepția negativă la nivelul comunităților. Dar este tocmai acea tipologie de moștenire industrială care poate aduce în atenția specialiștilor mărturiile tangibile și intangibile din perspectiva acceptării patrimoniale a trecutului recent, cu accent asupra potențialului lor de integrare într-o posibilă strategie de revitalizare economică, socială și culturală.

- Adler, Ladislau et. al., „Arhitectura construcțiilor industriale în cursul primului Plan Cincinal Stalinist” în *Arhitectura RPR*, no. 5, 1951.
- Adler, Ladislau, *Proiectarea clădirilor industriale*, Ed. Tehnică, București, 1955.
- Adler, Ladislau et. al., *Arhitectura industrială în RPR: 20 de ani de realizări în domeniul construcțiilor internaționale*, Ed. Tehnică, București.
- Allen, Robert, *Farm to Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution*, Princeton University Press, Princeton, 2003.
- Aman, Anders, *Architecture and Ideology in Eastern Europe During the Stalin Era: An Aspect of Cold-War History*, MIT Press, Cambridge Mass., 1992.
- Andreșoiu, Bruno, „Procentul de irecuperabil al ideologiei” în *Kombinat. Industrial Ruins of the Golden Era*, Ed. IglooPatrimoniului, București, 2007.
- Bardeschi, Marco Dezi, „Documento / Monumento” în *Ananke*, nr. 73, 2014.
- Chindler, N., Lazăr, I., „Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe valea Cernei” în *Sargeția*, no. XIII, 1977, pp. 341 – 354.
- Cosson, Neil, „Why preserve the industrial heritage?” în James Duet (coord.) *Industrial Heritage Re-tooled. The TICCIH guide to Industrial Heritage Conservation*, Carnegie Publishing Ltd., Lancaster, 2012.
- Davis, R.W., *Soviet Economic Development from Lenin to Khrushchev*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Davis, R.W. (coord.), *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Davis, R.W., „The Builders' Conference” (în) *Soviet Studies*, 1955, nr. 4.
- Duet, James (coord.), *Industrial Heritage Re-tooled. The TICCIH guide to Industrial Heritage Conservation*, Carnegie Publishing Ltd., Lancaster, 2012.
- Enescu, Ion Mircea, *Arhitect sub comunism*, Ed. Paideia, București, 2007.
- Ghelcea, Liviu, *Bucureștii post-industrial: memorie, dezindustrializare și regenerare urbană*, Ed. Polirom, București, 2008.
- Gligor, Liviu Alexandru, *Fierul în arhitectura românească. Ipoteze structurale ale fierului pudlat, fontei și oțelului în arhitectura civilă de pe teritoriul României, în perioada 1850 – 1944: un ecou al creației internaționale*, Ed. Universitară „Ion Mincu”, București.
- Graf, Franz și Delemontay, Yvonne (coord.), *Architecture industrialisée et préfabriquée: connaissance et sauvegarde / Understanding and conserving industrialised and prefabricated architecture*, Presses polytechniques et universitaires romandes, Lausanne 2012.
- Harvis, Marvin, *Cultural materialism: the struggle for a science of culture*, Ed. Random House, New York, 1979.
- Ionescu, Ghiță, *Communism in Rumania*, Oxford University Press, London 1964.
- Kaser, M.C. și Radice, A.E., „Vol. II: Interwar policy, the war and the reconstruction” (în) *Economic Development in Eastern Europe*, Oxford University Press, Great Britain, 1987.
- Kotkin, Stephen, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, University of California Press, 1995 (first Edition 1993).
- Lazu, Constantin, *Les Mines de Metaux et le Usines Metallurgiques, Propriétés de l'Etat Roumain (exploitées en regie) – mines, usines siderurgiques et domaines de l'Etat Roumain a Hunedoara*, Ministère de l'Industrie et du Commerce, X-e année, no. 1 (Janvier – Fevrier), 1928.
- Maxim, Juliana, *The New, The Old, The Modern. Architecture and its Representation in Socialist Romania, 1955 – 1965*, PhD Thesis MIT, Cambridge – Mass., 2006.
- Mărginean, Mara, *Ferestre spre fumul roșu. Urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan (1945 – 1968)*, Ed. Polirom, Iași, 2015.
- Mihalik, Paul et. al., „O turnătorie de metale neferoase și de precizie” în *Arhitectura RPR*, no. 1, 1960.
- Montias, John Michael, *Economic Development in Communist Rumania*, Ed. MIT Press, 1967.
- Oldenziel, Ruth și Zachman, Karin (coord.), *Cold War Kitchen: Americanization, Technology and European Users*, MIT Press, Cambridge Mass., 2009.
- Ockman, Joan și Eigen, Edwards, *Architecture culture 1943 – 1968: A Documentary Anthology*, Ed. Rizzoli, New York, 1993.
- Perianu, Dan Gh., *Istoricul uzinelor din Reșița 1771 – 1996*, Ed. Timpul, Reșița, 1996.
- Pop, S., „Chestiunea fierului în România” în *Metalurgia: Rapoarte preliminare supuse dezbaterii celui de al XVII-lea congres AGIR [diviziunea 1]*, Ed. Imprimeriile „Scrisul Liber”, București, 1947.
- Popescu – Necășești, Alexandru și Deșcu, Iulian Iulian Iulian, „Gigantul Siderurgic de la Galați” (rubrica „Prin atelierile de proiectare”) în *Arhitectura*, nr. 3, 1965.
- Ronnas, Per, *Urbanisation in Romania: A Geography of Social and Economic Changes since the Independence*, PhD Thesis Stockholm School of Economy, 1984.
- Rutland, Peter, *The Myth of the Plan: Lessons of Soviet Planning Experience*, Hutchinson, London & Melbourne, 1985.
- Rusu, Alexe, *Uzinele de Fier ale Statului Hunedoara (UFH): descriere, activitate, probleme*, Ed. Standard Graphica, București, 1947.
- Stroe, Miruna, *Locuirea între proiect și decizie politică. România 1954 – 1966*, Ed. Simetria, București, 2015.
- Solomon, Z., „Zonele industriale ale metalurgiei” în *Arhitectura*, nr. 4, 1965.
- Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism for all Seasons: A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley 2003.
- Tulbure, Irina, *Arhitectură și Urbanism în România anilor 1944 – 1960: constrângeri și experiment*, Ed. Simetria, Bucharest 2016.
- Turnock, David, *The Economy of Easter Central Europe, 1815 – 1989. Stages of transformation of a peripheral region*, Ed. Routledge, New York, 2006.
- Tripsa, Iosif (coord.), *Mică enciclopedie de metalurgie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
- Țiganea, Oana, *Industrial Architecture in Communist Romania. Hunedoara: Construction and Destiny of a Major Steel Plant, 1948 – 1999*, PhD Thesis Politecnico di Milano, 2013.
- Țiganea, Oana și Di Biase, Carolina, „Facing the Recent Past: Romanian Industrial Architecture and Modernist Legacy, 1948 – 1965” (în) *Materiali e Strutture: problemi di conservazione*, nr. 10, 2016.
- Viciu, Ion, „Despre legăturile industriale ungare” (în) *Buletinul industriei*, Anul I, nr. 2 – 3, 1926.
- Wollmann, Volker, *Patrimoniul pre-industrial și industrial din România*, Vol. 1, Ed. Honterus, Sibiu, 2010.
- Zahariade, Ana Maria, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944 – 1989*, Ed. Simetria, București, 2011; Irina Tulbure, 2016.
- Zarecore, Kimberly Elman, *Manufacturing a Socialist Modernity: Housing in Czechoslovakia, 1945 – 1960 (Russian and East European Studies)*, University of Pittsburgh Press, 2011.
- [f.a.] *România în reconstrucție*, Ministerul informațiilor – Direcția culturală, București, 1946; Mihai Pelin, *Raidul escadrei trădate. Bombardamentele asupra României 1941 – 1944*, Ed. Elion, București, 2005.
- Arhitectura RPR*, nr. 10, 1955.
- Arhitectura*, nr. 3, 1965, pp. 47 – 49.

Documentar „The Soviet Story”, regizat și produs de Edward Snore în 2008.

Directive de arhivă:

Arhiva CSH.

Arhivele Naționale direcția Județeană Hunedoara, Fondul UFH – Serviciul de aprovizionare nr. 82 / 1940 – 1947, document „Situția inventarului recalculat al Uzinelor (de Fier) Hunedoara, minelor Ghelari și exploatarea forestieră pe timpul 1940 – 1947”

Arhivele Combinatului siderurgic Hunedoara, *Plan de situație a sectorului laminare*, datat 9.VI.1960, proiectat IPL – Institutul de proiectare laminare București.

„Hotărârea Comitetului Central al PMR și a Consiliului de Miniștri al RPR cu privire la construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității din domeniul arhitecturii” în *Arhitectură și urbanism*, 1952, nr. 6 – 7, pp. 1 – 8.

Surse online:

<http://feralrom.ro/istorie-2>

<https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/04/NTagilRomanian.pdf>

http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Uzinele_%C8%99i_Domeniile_Re%C8%99i%C8%99a

<http://www.banatica.ro/>

<https://patrimoniului.gov.ro/images/lmi-2015/LMI-CS.pdf>

www.timbre-project.eu

<https://patrimoniului.gov.ro/images/lmi-2015/LMI-HD.pdf>

https://www.primariahunedoara.ro/ziar/2019/01/revitalizarea-centrului-istoric-al-municipiului-hunedoara-un-proiect-de-17-milioane-de-euro/?fbclid=IwAR0qmb74iUaYSCfK6_EIBFw3hCf11gediuFhB7yabPkpXr0pLRpXJY